

**KAF DAĞI'NIN ETEĞİNDE BİR ALMAN KOLONİSİ:
KARS ALMANLARI**

*A GERMAN COLONY ON THE SLOPE OF THE MOUNT QAF:
GERMANS IN KARS*

Fahri TÜRK*, Emirhan KAYA**

*Geliş Tarihi: 01.03.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 25.11.2019
(Accepted)*

ÖZ:1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kars ve çevresinin Rusların eline geçmesiyle birlikte bölgeye yerleşen Almanlar, sınırlı sayılarına rağmen şehrin tarihi ve kültüründe özel bir yer edinmeyi başarılmışlardır. Rus idaresi altındaki 40 yıllık dönemde Kars'ta giderek sayıları artan gayrimüslim nüfus yardımıyla gelişen tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde, özellikle de süt ve süt ürünleri üretiminde Almanların önemli bir payı olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Kars'ın Rus hâkimiyetine girmesinden sonra bölgenin Müslümanlar aleyhine değişen nüfus yapısı çerçevesinde buraya yerleşen Almanların şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına etkisini Malakanlar ve Duhoborlar gibi Rus sektantlarıyla karşılaştırmalı bir perspektiften çözümlemeye tabi tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kars, Karslı Almanlar, Malakanlar, Duhoborlar, Karşılaştırmalı Çözümleme

ABSTRACT: The Germans who settled in Kars and in its neighborhood following the Russian invasion of the region after the Ottoman-Russian War of 1877-1878 were, despite their low figure, able to play an important role in the history and culture of this city. Germans and other non-Muslims whose figure was increasing constantly during the 40 years Russian rule contributed to the agricultural development and cattle breeding of the region especially regarding dairy products. The aim of this study is to show the impact of the Germans who settled in Kars on the economic, social and cultural life of the city after the Russian invasion of the region regarding the Russian sektants such as Molakans and Dukhobors within the framework of disadvantaged figure of the Muslim community in a comparative perspective.

Key Words: Kars, Kars Germans, Molakans, Dukhobors, Comparative Analysis.

1. GİRİŞ

Rusya'da Romanov hanedanı (1617-1917) döneminde Alman beylikleriyle her alanda sıkı ilişkiler kurulmuştur. Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak Alman asıllı Rus İmparatoriçesi Büyük Katerina 1763 yılında Almanya'nın Baden bölgesinden binlerce Alman çiftçisini çeşitli ayrıcalıklar tanıyarak ülkesine davet

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, fahriturk@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0117-0573.

** Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, emirhankaya@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9034-6598.

etmiştir.¹ Diğer yandan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kars ve çevresinin Rusların eline geçmesini müteakiben 1892 yılında Baltık Almanlarından bir grup Çar III. Aleksander'in emriyle Kars'a yerleştirilmiştir. 1878-1918 yıllarını kapsayan Rus işgali döneminde Kars'a yerleşen çeşitli etnik gruplardan birini oluşturan Almanlar, sınırlı sayılarına rağmen şehrin tarihi ve kültüründe özel bir yer edinmeyi başaramışlardır. Esasında bölgeye göç eden Almanların bir kısmı kadim dönemlerden beri güçlü bir Alman topluluğunun yaşadığı dolayısıyla Alman kültürünün ve dilinin hâkim olduğu Baltık ülkelerinden geliyordu.² Rus idaresi

---

¹ Rus topraklarına kadim dönemlerde göçmüş olan Almanların ahfadından gelenler mevcut yazında Russlanddeutsche (Rusya Almanları) olarak adlandırılmaktadır. Bir üst kavram olarak bu sıfat diğer Sovyet cumhuriyetlerinde yaşayan Alman asıllı kimseleri betimlemek için de kullanılmaktadır. Ayrıca bu halk grubu; Wolgadeutsche (İdil Almanları), Krimdeutsche (Kırım Almanları), Kaukasiendeutsche (Kafkasya Almanları), Schwarzmeerdeutsche (Karadeniz Almanları), Sibiriendeutsche (Sibirya Almanları) gibi birçok coğrafi kavramla da anılmaktadır. 2002 yılında yapılan nüfus sayımlarına göre 350.000'i Sibirya'da olmak üzere Rusya'da toplam 600.000 civarında Alman asıllı insan yaşamaktaydı. Bu insanların Çarlık döneminde Almanya'dan Rusya'ya göç etme nedenleri arasında tıpkı Menonit tarikatı mensuplarında olduğu gibi savaş ve askerlik karşıtı olma ve dini özgürlük ve ekonomik avantajlar elde etme hususları öne çıkmaktaydı. Bu Almanların önemli bir kısmı 1991'den sonra tarihsel anavatanları olan Federal Almanya'ya geri dönmüşlerdir. Hâlihazırda Rusya'da yaşayan Almanlar ülkenin Altay, Novosibirsk, Omsk, Orenburg, Tomsk, Saray, Hakasya ve Komi gibi bölgelerinde yaşamaktadırlar (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. "Österreichische Landsmannschaft, soweit die deutsche Sprachereicht", <http://www.oelm.at/deutsche-volksgruppen/rusland/>, (12.04.2018).

² Baltık ülkelerinde yaşayan Almanlara Almanca yazında Baltendeutsche (Baltık Almanları) adı verilmektedir. Esasında Baltık bölgesiyle Almanların ilişkisi daha 11. yüzyılın başlarında kurulmuştu. Albert adında Bremenli bir Alman papazın 1201 yılında Litvanya'nın başkenti olan Riga'yı kurması Baltık ülkelerinin misyoner ve tüccar Almanlar ve Danimarkalılar tarafından sömürgeleştirilmesinin önünü açmıştır. Baltık bölgesinin önemli bir kesiminin silahlı Alman tarikatları tarafından ele geçirilmesi Alman kültürünün ve dilinin bu coğrafyada 18. yüzyıldan itibaren kök salmasına neden olmuştur. Özellikle Kiev Rusyası'nın tarihe karışması ve 13. yüzyılın ilk yarısında Rus topraklarının Tatar-Moğol istilasına uğraması Alman tarikatlarının Livland (Ortaçağ'da günümüz Estonya ve Letonya topraklarını tanımlamak için kullanılan kavram) bölgesindeki hâkimiyetlerini pekiştirmiştir. Baltık ülkelerine göç eden Almanlar özellikle Almanya'nın kuzey bölgelerinden ve Hamburg'tan gelmişlerdi. Bu Almanlar ünlü bir Rus ticaret merkezi olan Novgorod ile de irtibata geçerek bölgenin Batı Avrupa ile ticaretini yönlendirmişlerdir. Özellikle 1801 yılında Tartu Üniversitesinin kurulması burada görev yapan Alman bilim adamlarının Rus Çarlığı'nı kültürel olarak etkilemelerine neden olmuştur (Baltık ülkelerinin kısa tarihi ve Baltık ülkelerinde 17-20. yüzyıllarda Alman kültürünün etkisi için

altındaki 40 yıllık dönemde Kars'ta sayıları giderek artan gayrimüslim nüfusla birlikte gelişen tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde Almanların da önemli bir payı olmuştur. 1890'lı yıllarda Kars'a yerleşerek bölgede yaşayan Estonlarla yakın ilişkiler kuran Almanlar, özellikle süt ve süt ürünleri üretimi ile meşgul olmuşlardır. Kars'ta günümüzde hâlen Alman köyü ve Alman evi olarak anılan yer ve yapıların bulunması şehirdeki Alman etkisini gözler önüne sermektedir.

Bu çalışmanın amacı, Kars'ın Rus hâkimiyetine girmesinden sonra bölgenin Müslümanlar aleyhine değişen nüfus yapısı çerçevesinde buraya yerleşen Almanların şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına etkisini gözler önüne sermektir. Her ne kadar bu etki 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra buradaki Alman kolonisinin dağılması ve kalanların da asimile olmasıyla birlikte ciddi olarak azalmışsa da hâlen Kars'ın Karacaören köyünde Almanların izine rastlamak mümkündür. Bu çalışmada cevap aranacak temel soru ise söz konusu dönemde Kars'ta giderek artan gayrimüslim nüfus içerisinde Almanların nev-i şahsına münhasır özel bir rol oynadıkları hususudur. Bu makale, aşağıda yazın bölümünde değerlendirilen çalışmaların aksine Kars bölgesinde yaşayan Almanları diğer gayrimüslim halklarla karşılaştırmalı bir perspektiften çözümlemeye tabi tutmaktadır. Bu çalışma ayrıca Kars Almanları üzerine sistematik bir şekilde kaleme alınmış ilk bilimsel makale olma özelliğine sahiptir.

Bu bağlamda; yukarıda ortaya atılan soruyu cevaplandırabilmek için ilkin Kars'ta Rus idaresinin genel karakteristikleri ortaya konduktan sonra bu şehrin nüfus yapısı gayrimüslimler merkeze alınmak suretiyle çözümlemeye tabi tutulacaktır. Bu bölümde özellikle sektantlar³ olarak bilinen Malakanlar ve

---

ayrıntılı olarak bkz. Karsten Brüggemann, "Kleine Geschichte der Baltischen Staaten", *Aus politik und Zeitgeschichte*, Estland, Lettland, Litauen, 67. Jahrgang, 8/2017, 20 Februar 2017, s. 09-15. Michael Gallmeister, "Die Entwicklung deutsch baltisches Kulturerbe im Baltikum 17.-20. Jahrhunderts", *Scientific Journal of Latvia University of Agriculture Landscape Architecture and Art*, VII/7, 2015, s. 75-79).

³ Esasında sektant kavramı 16. yüzyıldan itibaren Rus Ortodoks Kilisesinden ayrılan grupları ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrıca bu kavram Çar I. Nikola'nın imparatorluk içindeki dinsel sapmaları denetim altına almak için yayımladığı 1830 tarihli genelgede "uzlaşmaz tutum takınanlar, kendilerini soyutlayanlar veya bağnazlık yapanlar" anlamında farklı dini yönelimleri (tarikatları) ifade etmek için kullanılmıştır. Rus sektantları; Malakanlar, Duhoborlar, Subbotnikler vb. gruplardan oluşmaktadır (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Çakır Ceyhan Süvari, *Malakanlar Rus Köylü Hareketlerinden Günümüze Malakan İnanç*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2013, s. 46-61, ayrıca bkz. Ludmila Denisenko, "Kafkasya'nın Ruslaştırılması ve Malakanlar", *Toplumsal Tarih*, 187, Temmuz 2009, s. 61, Bayram Akça-Sinan Kıyanç, "Malakanlar'ın Anadolu'daki İzleri", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, XVIII/39, Bahar 2017, s. 23).

Duhoborlar gibi aslen Rus olan ahali üzerinde durulurken; Rumlar, Ermeniler, Yezidiler ve Asuriler gibi etnik gruplar bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmaktadır. Bu bağlamda bazı bilim adamları tarafından Rus sektantları çerçevesinde ele alınan Subbotnikler⁴ inanç bakımından Malkanlar ve Duhoborlardan farklılık gösterdikleri için değerlendirme dışı bırakılacaktır. Bir sonraki aşamada Kars'ta yaşayan Almanların toplumsal hayatları, geçim kaynakları ve dini yaşantıları gibi hususlar 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemde mercek altına alınacaktır. Bu bağlamda özellikle karmaşık bir durum arz eden Karacaören köyünün tarihine ışık tutulacaktır. Esasında Kars'ta yaşayan Alman aile ve Türkiye'nin diğer yerlerindeki (Antalya ve Alanya) Alman göçmenler⁵birlikte düşünüldüğünde Türk-Alman ilişkilerinin insani boyutu

---

⁴ Rusya'da ortaya çıkmış dini bir tarikat olan Subbotnikler "Musevileşen Hristiyanlık Tarikatları" kavramı altında ele alınmaktadır. Din tarihçileri arasında Subbotniklerin kökeni hakkında üç farklı görüş hüküm sürmektedir. Çarlık idarecilerinin de kabul ettikleri birincisi görüşe göre Subbotnikler, Museviler ve Ortodoks Ruslar arasında meydana gelen etkileşim sonucunda ortaya çıkmışlardır. İkinci görüş ise Subbotnikleri, temelleri 15. yüzyıla geri götürülebilen ve Ruslar arasında yaygın olan Yahudi itizalinin tekrar ortaya çıkışı olarak kabul etmektedir. Bazı bilim adamları tarafından ileri sürülen üçüncü yaklaşıma göre ise Subbotnikler Malakanların farklı bir kolu olarak değerlendirilmektedir. Kökenleri ne olursa olsun Subbotnikler 19. yüzyıl boyunca gerçek bir müminin ne dereceye kadar Musa'nın emirlerini takip etmesi gerektiğini ve bir Hristiyan'ın Tanrı'ya dosdoğru ibadet edebilmesi için Yahudiliğe ne kadar yakın olması lâzım geldiğini tartışmışlardır. Bu yüzden kendilerini Subbotnik olarak niteleyenlerin inançlarının ne olduğu ve bu inançların uygulanış şekli üzerine bir mutabakat bulunmamaktadır. Bu geniş yelpazenin bir ucunda Eski Ahit'in Yeni Ahit'ten daha önemli olduğuna inanan ve Şabat'ı cumartesi günleri kutlayan fakat kendilerini hâlen Hristiyan olarak görenler yer alırken, diğer ucunda ise kendilerini Yahudi olarak tanımlayan, Museviliğin yasalarını takip eden, ibadetlerini İbranice yapabilmek için bir Rabbinin önderliğini kabul eden ve İncil yerine Zebur'a inananlar yer almaktadır. İşte Subbotnikler bu iki kutup arasında bir yerde durmaktalar ve yukarıda dile getirilen inanç umdelerinin bir terkiibini takip etmektedirler. Subbotnikler bunların haricinde sünnet, oruç ve Yahudi bayramlarını da benimsemişlerdir (Nicholas B. Breyfogle, *Heretics and Colonizers: Forging Russia's Empire in the South Caucasus*, Cornell University Press, New York 2005, s. 12).

⁵ Antalya ve Alanya bölgesindeki göçmenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Julia Alaettinoğlu, "Arbeit und Lebendeutscher Migranten in der Türkei: Beispiel Alanya/Antalya", Erol Esen-Burak Gümüş, der., *Deutschland und die Türkei Aktuelle Aspekte Deutsch-Türkischer Wissenschaftskooperation*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2012, s. 189-196.

bağlamında hiç kuşkusuz önemli bir rol oynadıkları ileri sürülebilir. Bu çalışmada yöntem olarak niteliksel içerik analizi kullanılacaktır.

Bu makalede kullanılan bazı kavramların tanımlanması hususuna gelinecek olursa ilkin “koloni” kelimesi üzerinde durulması icap etmektedir. Koloni kavramı bu çalışmada “sömürge” anlamında değil “belli bir bölgede ve zamanda yaşayan yabancı insan topluluğu” manasında kullanılmaktadır. İkinci olarak bu çalışmada Kars’ın Rus işgali dönemindeki idari yapısı, işleyişi ve ekonomik hayatı ile ilgili *guberniya* (valilik), *oblast* (askeri vilayet), *okrug* (sancak), *gazonni* (devlet malı) ve *zavot* (mandıra)⁶ gibi Rusça kavramlar kullanılmıştır. Üçüncü olarak Rusça olan dini ve etnik grup adlarının yazımında söz konusu kelimelerin Türkçe okunuşları esas alınmıştır. Söz gelimi; “Molokan” yerine “Malakan”, “Khakhol” yerine “Hakol” ve “Doukhorbor” yerine “Duhobor” şeklindeki yazılımlar tercih edilmiştir. Bu bağlamda önemli bir soruna parmak basmak yerinde olacaktır. Kars bölgesi, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında sürekli el değiştirdiğinden yerleşim yerlerinin adları bu durumdan derinden etkilenmiştir. Böylece yerleşim yerlerinin adlarını tam olarak tespit edebilmek için ciddi bir çalışma yapmak gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle bir yerleşim yeri yeni efendisine kavuştuğunda söz konusu köye veya kasabaya ivedilikle başka bir ad verilmiştir. Örneğin, 1892 yılında kurulan Nova Estonka köyü tarihi boyunca Paulinenhof (Almanca), Nemis köy (Alman köyü), Karcaviran ve Karacaören adlarını aldığından bazı yazarlar tarafından bu sıfatların hepsinin aynı köye tekabül ettiği net bir şekilde ortaya konamadığından bir kavram karmaşası meydana gelmiştir. Bu çalışmanın amaçlarından birisi de bu kavram karmaşasını ortadan kaldırmaktır.

1.1. Yazın

Mevcut yazında Kars’ta yaşayan Almanlar üzerine editörlüğünü FlorianHertsch ve Mutlu Er’in yapmış oldukları Edgar Reitenbach’ın *Deutsche im Kaukasus* (Kafkasya Almanları) başlıklı eserine eklenmiş Kars ve Ardahan bölgesindeki gayrimüslim yerleşim yerleri üzerine bir bölüm bulunmaktadır.⁷ 2016 yılında yapılan ve alan çalışmasına dayanan bu bölümün özelliği kısa bir tarihsel arka plan verildikten sonra Kars ve Ardahan bölgesinde bulunan Paşaçayırı (Petrovka), Karacaören (Paulinenhof), Kümbet/Kars, Zavod (Boğatepe/Kars) ve Alagöz/Ardahan adlı yerleşim yerlerindeki Almanların ve Estonların izlerinin sürülmüş olmasıdır. Günümüzde söz konusu bölgede Almanlara veya diğer

⁶ Rusçada fabrika ya da imalathane manasına gelen “zavot” sözcüğü, Kars bölgesinde yaşayan yerli halkın dilinde anlam kaymasına uğrayarak mandıra anlamı kazanmıştır.

⁷ Edgar Reitenbach, “Zusammengefasste, überarbeitete Neuauflage der Triologie “Vom Kaukasus nach Kasachstan” mit einem Addendum zu den Deutschen in Kars”, M. Florian Hertsch-Mutlu Er, ed., *Deutsche im Kaukasus*, Verlag Dr. Kovac, Hamburg 2017.

gayrimüslimlere ait herhangi bir koloniden bahsedilemeyeceği için oldukça sınırlı sayıda kişiyle görüşmeler yapılmıştır. Toplam 18 sayfadan oluşan bu bölümün neredeyse yarıya yakını haritalar ve fotoğraflardan oluşmaktadır. Bu eserde ayrıca Karacaören köyü üzerine Alman basınında çıkmış olan makaleler herhangi bir çözümlenmeye tabi tutulmadan sadece anılmakla yetinilmiştir. Aynı zamanda söz konusu bölümün ciddi bir makale sistematiğinden yoksun olduğu söylenebilir. Bunların haricinde Kars Almanları üzerine önemli bilgiler ihtiva eden çalışmaların da ihmal edilmiş olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca Kars'ta yaşayan Almanlar üzerine Almanca olarak Susanne Güsten tarafından 2009 ve 2011 yıllarında yazılmış olan kısa gazete makaleleri bulunmaktadır. Bu makalelerin ikisi Karacaören köyünde yaşayan Albuik ailesinin hayat hikâyesini⁸ ele alırken diğeri ise gene aynı köyde yer alan Alman mezarlığı ile ilgilidir.⁹

Her ne kadar genelde Kars'ta yaşayan gayrimüslimleri özelde ise bu bölgede yaşayan Almanları ayrıntılı bir şekilde ele alan çalışmalar bulunmasa da bölgenin Rus idaresi altında olduğu dönemi ya da söz konusu dönemde Kars ve civarında yaşayan etnik grupları mercek altına alan eserlere rastlanmamaktadır. Bunlar arasında Ludmila Denisenko'nun "Böyle Bir Kars"¹⁰ adlı kitabı, Almanlar ve Estonları birlikte ele alan bir bölümü içermesinin yanı sıra Kars'ta peynir üretimine de odaklanmaktadır. Denisenko bu bölümde Almanların ve Estonların genelde Rus topraklarına özelde ise Kuzey Kafkasya'ya nasıl geldiklerine yer vermektedir. Yazar bu bölümde daha çok Nova Estonka köyünün kuruluş hikâyesinden bahsetmektedir. Denisenko'nun çocukluğunu Kars'ta geçirmiş bir kimse olması ve aile büyüklerinin bölgeye dâir anılarından ve deneyimlerinden faydalanması bu çalışmaya ayrı bir değer katmaktadır. Candan Badem'in Ermenistan, Yunanistan, Gürcistan, Rusya ve Türkiye arşivlerine dayanan "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti"¹¹ başlıklı kapsamlı çalışmasında Kars'ın etnik yapısı ve nüfusuna dair önemli veriler yer almaktadır. Ancak bu eserde Kars bölgesinde yaşayan

---

⁸Susanne Güsten, "Die Maer vom Paulinenhof", *Der Tagesspiegel*, <https://www.tagesspiegel.de/politik/tuerkei-die-maer-vom-paulinenhof/1565936.html>, (12.04.2018), SusanneGüsten, "Man sprach deutsch, der Paulinenhof in der Türkei", *Der Tagesspiegel*, http://www.deutschlandfunk.de/man-sprach-deutsch.795.de.html?dram:article_id=118239, (12.04.2018).

⁹Susanne Güsten, "Deutscher Friedhof in Osttürkeiwird zur Viehweide", *Der Tagesspiegel*, <https://www.tagesspiegel.de/politik/historisches-deutscher-friedhof-in-osttuerkei-wird-zur-viehweide/5896140.html>, (12.04.2018).

¹⁰Ludmila Denisenko, *Böyle Bir Kars*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2011.

¹¹Candan Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2010.

Almanlar ve Estonlar sadece anılmakla yetinilmiştir. Badem'in çalışmasının bu makalenin konusu açısından önemi, özellikle 1897 yılına ait nüfus sayımı verilerine yer vermesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Badem'in kitabının Rus sektantları hakkında ayrıntılı bilgi ihtiva ettiği hususu belirtilmeden geçilmemelidir. Diğer taraftan, Denisenko ve Badem'in söz konusu kitapları milliyetçi bakış açısına ters düşen görüşlere yer verdiği için sert eleştiri konusu olmuştur.¹² Günümüzde Kars'ta Alman köyü olarak bilinen Karacaören köyü hakkında ayrıntılı olmasa da bilgi ihtiva eden diğer bir kaynak ise Orhan Türkdoğan tarafından kaleme alınmış olan Kars'ta bir Etnik Grup Malakanların Toplumsal Yapısı"¹³ başlıklı eserdir.

Yukarıda dile getirilen eserlerin haricinde, İlber Ortaylı'nın "Çarlık Rusya Yönetiminde Kars"¹⁴ başlıklı makalesi ile Bürkan Serbest ve N. Savaş Demirci'nin "Kars ve Çevresinde Rus Yönetimi (Karskaya Oblast 1878-1917)"¹⁵ başlıklı çalışmaları Kars'ın Rus işgali altında olduğu dönem hakkında genel hatlarıyla bilgi veren diğer önemli eserler olarak öne çıkmaktadır. Ortaylı, 1978 yılında yayımlanan söz konusu çalışmada Kars'ın Çarlık Rusya yönetiminde geçirdiği 40 yıllık dönemin Rusya ve Türkiye tarihçiliğinde yeterince ele alınmayan bir konu olduğunun altını çizmiştir. Çalışmada işgal öncesi döneme ait Erzurum vilayeti salnamelerinden ve Rus yönetiminin düzenlediği 1897 yılı nüfus sayımı verilerinden yararlanan Ortaylı, böylece bölgede yaşanan sosyo-ekonomik değişimi inceleme imkânı bulmuştur. Serbest ve Demirci'nin ağırlıklı olarak çevrimiçi kaynaklardan yararlanarak hazırladıkları çalışmada ise konu -Ortaylı'nın makalesine benzer şekilde- etnik, idari, sosyal ve ekonomik konuları kapsayacak şekilde geniş bir yelpazeden ele alınmıştır.

Bu çalışmada, Kars'ın Rus yönetimi altında bulunduğu dönem ve Kars Almanları üzerine yazılmış olan kitapların ve makalelerin yanı sıra TRT'nin yapmış olduğu çeşitli belgesellerden de yararlanılmıştır. Bunlardan ilki, 1988

---

¹² Mürsel Köse, "Böyle Bir Kars Yahut Böyle Bir Yazar!", *Bizim Ahıska*, Sayı 29, Kış 2013; Nusret Kopuzlu, "Bir Kitap: Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti", *Bizim Ahıska*, Sayı 19, Yaz 2010; Nusret Kopuzlu, "Bir Kitap: Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti II", *Bizim Ahıska*, Sayı 20, Sonbahar 2010.

¹³ Orhan Türkdoğan, *Kars'ta Bir Etnik Grup Malakanların Toplumsal Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

¹⁴ İlber Ortaylı, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, 1978, s. 343-362.

¹⁵ Bürkan Serbest-N. Savaş Demirci, "Kars ve Çevresinde Rus Yönetimi (Karskaya Oblast 1878-1917)", 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 2007, s. 2715-2734.

yılında TRT’de yayımlanan “Barış Manço ile Dere Tepe Türkiye”¹⁶ adlı programın Kars’ı konu edinen ikinci bölümüdür. Söz konusu bölümde, hâlen Kars’ta yaşayan tek Alman aile olan Albuğların evleri ziyaret edilerek onlarla kısa bir söyleşi gerçekleştirilmiştir. Albuğ ailesi hakkında daha ayrıntılı bilgiler içeren diğer bir belgesel ise TRT’nin 2015 tarihli “Tarihin Emanetleri Karşılı Almanlar”¹⁷ başlıklı çalışmasıdır. Yine Albuğ ailesinin evinde gerçekleştirilen bir söyleşiye yer verilen bu belgesel genelde Frederik Albuğ’un oğlu Agust ve gelini Yadiğâr Hanım’ın verdiği bilgilere dayanmaktadır. Üçüncü olarak, Hürriyet gazetesi yazarı Çınar Oskay tarafından hazırlanan “Bir Doğu Ekspresi Filmi”¹⁸ adlı belgeselde, Albuğ ailesinin yanı sıra Kars’ta yaşayan son Malakan olan Mehmet Ali Eker ve babası bir Malakan olan Polye Dölemenci ile yapılan kısa söyleşilere yer verilmiştir.

2. KARS’TA RUS İDARESİ VE NÜFUS YAPISI

Kars, 19. yüzyılda üç kez Rus işgaline uğramıştır. Bunlardan ilki, General İvan Paskeviç komutasındaki Rus ordusunun 23 Haziran 1828 tarihinde Kars’ı ele geçirmesiyle gerçekleşmiştir. Rus ordusu daha sonra Kafkas cephesindeki ilerleyişini sürdürerek sırasıyla 15 Ağustos’ta Ahıska’yı, 22 Ağustos’ta Ardahan’ı, 27 Haziran 1829’da ise Erzurum’u ele geçirmiştir.¹⁹ Kars’ın tekrar Osmanlı topraklarına katılması 14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edirne Antlaşması sonucunda gerçekleşmiştir. Daha sonra, Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Ruslar tarafından tekrar kuşatılan Kars, 28 Kasım 1855’te ikinci kez Rusların eline geçmiştir. Rus işgali 30 Mart 1856 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması ile sona ermiş ve Kars yeniden Osmanlı Devleti’ne bırakılmıştır. Kars’ın 18 Kasım 1877 tarihinde üçüncü kez Rus hâkimiyetine girmesi, Kars’ta 40 yıl sürecek olan Rus idaresinin başlangıcını oluşturmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayestefanos Antlaşması²⁰ ve 13 Temmuz 1878

---

¹⁶Barış Manço ile Dere Tepe Türkiye (Kars/1988), <https://www.youtube.com/watch?v=jzJF06G16Is>, (26.04.2018).

¹⁷Tarihin Emanetleri; Karşılı Almanlar / TRT Belgesel, 17 Eylül 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=e9J5LzSh9NM>, (26.04.2018).

¹⁸Hürriyet Sunar: Bir Doğu Ekspresi Filmi, 20 Mart 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=UqULEf2z0JI>, (07.05.2018).

¹⁹ Fahri Valehoğlu, “1828-1829 Türk-Rus Savaşları ve Acı Sonuçları”, *Bizim Ahıska*, Sayı IV/10, Bahar 2008, s. 29-31.

²⁰ M. Fahreddin Kırzıoğlu, “Kars”, *İslam Ansiklopedisi*, 59. Cüz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953, s. 363.

tarihli Berlin Antlaşması hükümlerine göre Kars, Ardahan ve Batum'u kapsayan Elviye-i Selâse²¹ Rusya'ya bırakılmıştır.

Kars Çarlık idaresine girdikten sonra Ruslar 1878 yılında bölgeyi yeni bir idari taksimata tabi tutmuşlardır. Böylece Ruslar Ardahan, Pasof, Göle, Çıldır ve Oltu'yu Kars'a; Ardaneç ve Artvin'i ise Batum'a²² bağlayarak iki askeri-vilayet (*oblast*) oluşturmuşlardır.²³ Osmanlı yönetiminde iken Kars merkez, Şureğul (Şöregel/Akyaka), Zaroşad (Arpaçay) ve Kağızman kazalarından meydana gelen ve Erzurum vilayetine bağlı olan Kars Sancağı, Rus yönetiminde Kars, Kağızman, Ardahan ve Oltu kazalarını (*okrug*) kapsayacak şekilde genişletilerek doğrudan Zakafkasya (Kafkas ardı) Genel Valiliğine bağlanmıştır.²⁴ Söz konusu dönemde Kars vilayeti bugünkü Ardahan ve Kars illerinin tamamı ile Erzurum'un Oltu, Olur ve Şenkaya ilçelerinin büyük kısmı ile Narman ilçe merkezini kapsamaktaydı.²⁵

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 8 Şubat 1879 tarihinde imzalanan "Muahede-i Katiyye" (İstanbul Antlaşması) ile Rus idaresi altındaki bölgelerde yaşayan Türk halkına mallarını satarak göç etmeleri için üç yıl süre tanınmış ve söz konusu sürede göç etmeyen Türklerin Rus tebaası sayılacakları bildirilmiştir.²⁶ Dolayısıyla bu anlaşma mucibince, 1881 yılına kadar, 11.000'i şehir merkezinden olmak üzere toplam 82.000 kişi Kars vilayetinden Erzurum istikametine göç etmiştir. 1878'den önce 20.000 kişi civarında olan Kars kazasının nüfusu işgalden

---

²¹Üç liva/sancak anlamına gelen Elviye-i Selase; Selanik, Manastır ve Kosova sancakları ile Yanya, Tırhala ve Manastır'ı ifade etmek için de kullanılmış olan bir kavramdır (Bkz. S. Esin Derinsu Dayı, "Milli Mücadele'de Elviye-i Selase/Üç Sancak Meselesi (Kars, Ardahan, Batum)", *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı- XI, 81, Temmuz-Aralık 2015, s. 119).

²² 8 Ekim 1878'de kurulan Batum oblasti Artvin ve Batum okruglarından oluşurken, 12 Haziran 1883 tarihinde lağvedilmiş ve bu iki okrug Kutais vilayetine (guberniya) bağlanmıştır. Batum, 1903 yılında tekrar bir oblast haline getirilmiştir (Bkz. Mehmet Bilgin, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017).

²³ Selçuk Ural-Jülide Akyüz Orat-Nebahat Oran Arslan-Akın Bingöl-Ş. Cem Tüysüz, *Kars Tarihi Geçmişten Cumhuriyete*, T. C. Kafkas Üniversitesi Yayınları, Kars 2011, s. 305.

²⁴ Ortaylı, *a.g.m.*, s. 344-345; Yavuz Aslan-Arzu Boy, "Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars'ta Eğitim ve Eğitim Kurumları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 59, 2017, s. 548.

²⁵ Ural vd., *a.g.e.*, s. 305.

²⁶ S. Esin Dayı, *Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1997, s. 7.

sadece dokuz ay sonra 8.672'ye düşmüştür.²⁷ Bu şartlar altında 1889'a gelindiğinde ise şehrin nüfusunun 3.921'e kadar gerilediği görülmüştür.²⁸ Diğer yandan Ruslar tarafından 1881 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Kars vilayetinin toplam nüfusu 125.634 olarak belirlenmişti.²⁹ 14 Mayıs 1882'de Rusya ile imzalanan bir başka anlaşmayla bölge halkına göç etmeleri için tanınan süre beş yıl daha uzatılmıştır.³⁰

3. KARS VİLAYETİNDEKİ GAYRİMÜSLİMLER: KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇÖZÜMLEME

Elviye-i Selase'den göç eden Müslüman halkın yerine gayrimüslimleri yerleştirmeyi amaçlayan Rus hükümeti, 1855 Arazi Nizamnamesi çerçevesinde halkın toprak mülkiyetini kaldırılarak bu arazilerin devlet malı (*gazonni*) sayılacağını ilân etmiştir.³¹ Türklerin boşalttığı yerlere Ukraynalılar,³² Malakanlar ve Duhoborlar gibi Rus sektantlarının yanı sıra Rusça Nemes/Nemis olarak adlandırılan Almanlar ve Estonyalılardan oluşan Protestan köylüler yerleştirilmiştir. Ayrıca Anadolu'nun iç bölgelerinden ve Kafkasya'dan Rumlar, Ermeniler, Yezidiler ve Asuriler getirilmişlerdir ki bu Gayrimüslim topluluklar bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.³³ Erzurum Vilayeti 1876 yılı salnamesine göre Kars sancağı nüfusunun yüzde 90'ı Türklerden ve Müslümanlardan oluşurken,³⁴ Rus Çarlığı'nda 1897 yılında yapılan resmi nüfus sayımında vilâyette yaşayan ahalinin yüzde 51,25'ini oluşturan Müslümanların sayıları 148.000 olarak

²⁷ Kırzioğlu, *a.g.m.*, s. 363. Başka bir kaynakta da 1 Ağustos 1881 itibarıyla Kars vilayetinden yaklaşık 83.000 Türk, Kürt ve Türkmenin göç ettiği belirtilmektedir (Bkz. Melkonyan A. A., "From the History of the Kars Oblast (1878-1918)", *Fundamental Armenology*, 2, 2015, s. 5.

²⁸ Ural vd., *a.g.e.*, s. 434; Dayı, *a.g.e.*, s. 8.

²⁹ Alper Alp, "Kars Tarihi Bakımından Bir Kaynak Olarak Vilayet Gazetesi Kars", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı XVI/1, Nisan 2012, s. 96.

³⁰ Dayı, *a.g.e.*, s. 8.

³¹ Cemender Arslanoğlu, *Doksanüç Harbinden Sonra (1878-1918) Kırk Yıllık Kara Günlerde Kars'ımız*, Posoflular Dayanışma, Yardımlaşma ve Kültür Derneği Yayınları, 1987, s. 19; Selçuk Ural vd., *a.g.e.*, s. 304.

³² Bazı kaynaklarda söz konusu dönemde Kars bölgesinde yaşayan Ukraynalıları betimlemek için "hahol" kavramı kullanılmaktadır. Ancak Badem kelime manası perçem demek olan "hahol" kavramının Ukraynalıları betimleyen argo ve aşağılayıcı manası olan bir kelime olduğuna işaret ederek bu kavramın bilimsel çalışmalarda kullanılmaması gerektiğini ifade etmektedir. Esasında Ukraynalılar mevcut yazında daha çok Maloruslar olarak adlandırılmaktadırlar.

³³ Arslanoğlu, *a.g.e.*, s. 19; Aslan-Boy, *a.g.m.*, s. 548.

³⁴ Ural vd., *a.g.e.*, s. 313.

tespit edilmişti. Buna karşılık 1914 yılına gelindiğinde şehir merkezinde sadece 40 hane Türk kaldığı belirtilmiştir.³⁵ Kars, Rus hâkimiyetine girdikten sonra Anadolu'nun diğer yerlerinden Rumlar ve Ermeniler bölgeye göç eden gayrimüslim topluluklar arasında başı çekmişlerdir. Bölgeye öncelikli olarak Rus köylülerinin ve Rumların yerleştirilmesi amaçlanmışsa da Kars'a beklenenden fazla sayıda Ermeni ahalî göç etmiştir. Söz gelimi, 1890 yılından sonra Anadolu'dan göç eden 30.000 Ermeninin takriben yarısı Kars'a yerleşmiştir.³⁶

Kars'a göç eden Çarlık tebaası genellikle sektantlar ve Ortodoks Ruslardan oluşmaktaydı. Tablo 1'den anlaşılacağı üzere Kars'ta yaşayan Rusların toplam sayısı 1882'den 1897'ye kadar sürekli artış göstererek 7.958'den 27.856'ya yükselmiştir. İlerleyen yıllarda bölgenin Rus nüfusu sektantların Kanada ve ABD'ye göçmesi sonucunda hissedilir derecede azalmış ve bu grupların nüfusu 1907 yılına ait Rus istatistiklerinde 15.257, 1 Ocak 1912 tarihli nüfus sayımında ise 18.321 olarak saptanmıştır.³⁷ Ortodoks geleneklere, ruhban sınıfa, kiliselerdeki ikonlara ve askeriliğe karşı olan Malakanlar,³⁸1803 yılında Rus Çarı I. Aleksander'e yaptıkları müracaatın ardından Ortodokslardan ayrılarak Tavriya eyaletinin Melitopol kazasında Moloçniye (sütlü sular) nehri boyuna yerleşmişlerdir. Malakanlar bu bölgede yaşayan Alman kolonilerinden ekonomik ve tarımsal faaliyetler hakkında önemli teknikler ve beceriler elde etmişlerdir.³⁹ 19. yüzyılın başlarında Ukrayna, Kafkasya, Orta Asya ve Sibirya'ya sürülen Malakanlar,⁴⁰ daha sonraları 1878 sonbaharında Güney Kafkasya'dan Kars'a göç

³⁵Kırzioğlu, *a.g.m.*, s. 363.

³⁶ Candan Badem, "Rus Yönetiminde Kars ve Kars'ta Peynir Üretimi (1878-1918)", Ozan Torun, ed., *Alplerden Kafkaslara Kars Peynirciliğinin 150 Yıllık Tarihi*, Tarih Vakfı, Ankara 2014, s. 52-53.

³⁷ Yavuz Aslan, "Millî Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 18, 2001, s. 277.

³⁸ Süt içen veya perhizi bozan anlamına gelen Malakan kavramı Rusçada süt (malako) kelimesinden türetilmiştir. Malakanlar Rus Ortodoks Kilisesinin haftada iki gün süt içme geleneğine karşı çıkarak haftanın her günü süt içilebileceğini savunmuşlardır (Orhan Türkdogan, *Malakanların Toplumsal Yapısı: Kars İlinin Üç Köyünde Bir Rus Etnik Grubunun Sosyo-Ekonomik Araştırması (1877-1962)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1971, s. 2). Malakanlar Semon Uklein önderliğinde 1760 yılında Duhoborlardan ayrılarak onların aksine seçkin değil köylü sınıfı merkeze koyan bir hareket olarak ortaya çıkmışlardır. Bu dini topluluk Duhovleniye Hıristiyane (Ruhani Hıristiyanlar) veya daha yaygın olarak bilinen adıyla Malakanizm diye bir mezhep kurmuşlardır. Yoksa bu mezhebin mensupları etnik olarak Rus'turlar (Süvari, *a.g.e.*, s. 57).

³⁹ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 25.

⁴⁰ Serbest-Demirci, *a.g.m.*, s. 2722.

etmeye başlamışlardır.⁴¹ Rus idaresi döneminde Kars'a yerleşen Malakanların nüfusu 15.000 ilâ 17.000 civarında tahmin edilirken,⁴² 1879-1884 yılları arasında ise toplam olarak 794 hane Malakanın Kars'a yerleştirildiği ifade edilmektedir.⁴³

Kars'ta kendi kurdukları ya da Müslümanlardan boşalan köylere yerleşen Malakanlar, 1877-1962 yılları arasında ağırlıklı olarak Kars'ın Arpaçay ilçesine bağlı Yalınçayır (Zöhrab), Atçılar ve merkeze bağlı Çalkavur isimli üç köyde yaşamışlardır.⁴⁴ Bu köylerin 1962 yılında sahip oldukları nüfus sırasıyla 693, 625 ve 200 şeklindedir.⁴⁵ Söz konusu üç köyün yanı sıra yoğunluklu olarak Şahnalar, Karahan, İncesu ve Çakmak köylerinde yaşamış olan Malakanlar,⁴⁶ Kars oblastında toplam 35 köy kurmuşlardır.⁴⁷ Hatta eski adı Nova Selim olan Selim ilçesinin Malakanlar tarafından kurulduğu ifade edilmektedir.⁴⁸ Malakanlar bu coğrafyada bir yandan bölgedeki Rus nüfusun artmasına katkıda bulunurlarken diğer yandan da Rus yönetimine muhalif gruplardan biri olarak merkezden uzak tutulmuşlardır.⁴⁹ Malakanların yaşadıkları köylere 1917 yılında Azeri Türklerinin, 1934 ve 1938 yıllarında ise Kafkasya ve Anadolu'nun iç kesimlerinden gelen Müslümanların yerleşmesiyle söz konusu köylerde farklı dil ve dinler bir arada varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁵⁰

Tarihsel olarak "vicdani retçi" olarak nitelendirilebilecek Malakanlar, 1887-1889 döneminde Rus Çarı III. Aleksander'in emrine rağmen askerlik yapmayı kabul etmedikleri için Kars'tan göç etmeye başlamışlardır.⁵¹ Örneğin, 1889 yılında Türkistan'a göç eden Ruslara on yıl süreyle askerlikten muafiyet tanınacağına ilân edilmesi üzerine Kars'ta yaşayan Malakanların bir kısmı söz konusu bölgeye göç

⁴¹ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 26.

⁴² Tarihin Emanetleri; Malakanlar/TRT Belgesel, 18 Eylül 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=40BntVCQxWQ>, (26.04.2018).

⁴³ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 26; Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, s. 60.

⁴⁴ Burcu Yılmaz, "Kars: 'Kar'ın Çarın Mirası ile Dans Ettiği Kent", Filiz Özdem, haz., *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 322.

⁴⁵ Peter AlfrodAndrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, (çev. Mustafa Küpüşoğlu), ANT Yayınları, İstanbul 1992, s. 188.

⁴⁶ Tarihin Emanetleri; Malakanlar.

⁴⁷ Süvari, *a.g.e.*, s. 67.

⁴⁸ Süvari, *a.g.e.*, s. 69.

⁴⁹ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 26.

⁵⁰ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 36.

⁵¹ Mete Kaan Kaynar ve Gökhan Ak, "19. Yüzyılda Çok kültürlü İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçişte Sürgün ve Göç: Malakanlar Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, sayı X/2, 2015, s. 9-10.

ederlerken, 1905-1912 yılları arasında ise Kars çevresinden çoğunluğunu aynı dini topluluğa mensup insanların oluşturduğu 3.000 kişi ABD'ye göçmüştür.⁵² Meliköy ve Romanovka köylüleri 1900 yılında Rus Çarı II. Nikola'ya başvurarak Türkistan'a göç edenler gibi askerlikten muaf tutulmaları talebinde bulunmuşlar ancak dilekçelerine olumsuz cevap almışlardır.⁵³

Artvin'in Şarşan köyünde yaşayan Malakanlar savaş karşıtı tutumlarının aksine Birinci Dünya Savaşı sırasında Türklerden Rusların zulmüne karşı korunma talep etmişler ve cephelere mühimmat nakliyatı konusunda Türk ordusuna yardımcı olmuşlardır. Bu durum onların Türk kamuoyunda sempati kazanmalarına yol açmıştır. Bu nedenden dolayı Malakanların “zorla Hristiyanlaştırılmış Müslümanlar” oldukları yönünde görüşler ileri sürülmüştür.⁵⁴ Ancak Kâzım Karabekir'in anılarında belirttiğine göre Milli Mücadele döneminde askere alınan Malakanlar ise geri hizmetlerde görev yapmaya dahi itiraz etmişlerdir.⁵⁵ Malakanlar taşralı ve içine kapalı bir topluluk oldukları için, Kars'ta Rus idaresi döneminde büyük çoğunluğu kentli askerler ve tacirlerden oluşan Ortodoks Ruslarla kaynaşmamışlardır.⁵⁶

Kars'ın ekonomik hayatına önemli katkılar yapmış olan Malakanlar, getirdikleri arı kovanları ve petek usullerindeki yeniliklerle arıcılığın bölgede yaygınlaşmasına katkıda bulunurlarken, sabun imalatı ve değirmencilikte de başarılı olmuşlardır.⁵⁷ Kurdukları değirmenler, tahılların öğütülmesi ve az da olsa elektrik üretiminde kullanılmıştır.⁵⁸ Kars'a yerleşen gayrimüslim toplulukların bölgeye kültürel anlamda önemli katkıları olmuştur.

Cumhuriyet kurulduktan sonra Türk hükümeti bölgede Bolşeviklik propagandası yapabilecekleri düşüncesiyle Malakanlara karşı temkinli yaklaşıma başlamıştır.⁵⁹ Diğer yandan Türk hükümetinin 20 Ocak 1922 tarihine kadar Türkiye'yi terk etmeyen Malakanlara zorunlu askerlik hizmeti getireceğini karara bağlamasından sonra Türk kamuoyu kesif bir Malakan göçüne tanıklık etmiştir. Söz konusu göçlerden sonra Türkiye'de kalan 500 hanelik Malakan topluluğu

⁵² Serbest ve Demirci, *a.g.m.*, s. 2722-2723.

⁵³ Ludmila Denisenko, “Kafkasya'nın Ruslaştırılması”, s. 63.

⁵⁴ Tuncay Ögün, “Turan Yolunda Bir Serap: Çoruh Vadisi Harekâtının ve Ardahan Baskınının Osmanlı Basımındaki Yansımaları”, *Yeni Türkiye*, Sayı XXI/73, 2015, s. 809-810.

⁵⁵ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 26.

⁵⁶ Süvari, *a.g.e.*, s. 69-70.

⁵⁷ Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 37.

⁵⁸ Kars'ın Solan Rengi Molakanlar (2008), <https://www.youtube.com/watch?v=byeVqFAH9QU>, (26.04.2018).

⁵⁹ Ludmila Denisenko, *Böyle Bir Kars*, s. 187.

askerlik hizmetine tabi tutulmuştur.⁶⁰ Kars ve çevresinde yaşayan Malakanların nüfusu söz konusu topluluk 1962 yılında Rusya'ya göç etmeden önce 1.500 kişi⁶¹ iken ellerinde bulundurdukları toplam arazi büyüklüğü ise 10.000 dekar civarındaydı.⁶² Cumhuriyet döneminde Türkiye'de yaşayan Malakanlar diğer Türk vatandaşları gibi vergi verip askere gitmişlerdir. Ayrıca bu bağlamda Malakanlara 1935 yılında devlet tarafından kişi başına 14 dekar ve buna ek olarak hane başına 15 dekar toprak dağıtıldığı vurgulanmalıdır.⁶³

Kars'taki son Malakanların ülkeden göçü Türk basınında geniş yer almıştır. Bu göçün nedeni olarak dini gerekçelerle Türkiye'de evlenecek kimse bulamamaları ve kendi aralarında yaptıkları evlilikler sonucunda çok yakın akraba haline gelmiş olmaları gösterilmiştir.⁶⁴ Ayrıca, 1962 yılında Malakanlar arasında komünizm propagandası yapan ve bu halkı Sovyet Rusya'ya göçe teşvik eden Yefin Taşkiran, Mikayil Kazancı ve Mikayil Kalınkafa isimli üç Malakanın tutuklandığına dâir haberler gazetelere malzeme olmuştur.⁶⁵ Malakanlar günümüzde Türkiye haricinde ABD, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Avustralya gibi ülkelerde yaşamaktadırlar.⁶⁶

Kars'ta söz konusu dönemde yaşayan diğer önemli bir Rus sektant grubu ise Duhoborlardır. Tıpkı Malakanlar gibi kiliseyi, ikonları, Ortodoks ayinleri ve hatta "mutlak bir kitap olarak" İncil'i reddeden Duhoborlar Ukrayna, Sibirya ve Transkafkasya'ya sürülmelerinin ardından 1879-1880 yıllarında Kars ve çevresine göç etmişlerdir. Bu dönemde Kars'a göç eden 5.000 Duhobor; Zaruşad ve Şüreğel civarında yeni kurulan köylere yerleştirilmiştir. Duhoborların bir kısmı 1895 yılında Sibirya'ya sürülürken, 1899'da ise çok sayıda Duhobor Kanada'ya göç

---

⁶⁰ Aykut Aykutalp, "Türkiye'de Nüfus ve Etnisite Politikalarını Kars Malakanları Üzerinden Okumak", *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 12, Güz 2015, s. 29.

⁶¹ Türkdoğan, *Kars'ta Bir Etnik Grup Malakanların Toplumsal Yapısı*, s. 24. Başka bir kaynakta ise 1960 yılı nüfus sayımlarına göre Türkiye'de yaşayan Malakanların sayısının 1.600 olduğu belirtilmektedir (Yavuz Aslan, a.g.e., s. 286).

⁶² Akça-Kıyanç, a.g.m., s. 32.

⁶³ Süvari, a.g.e., s. 71.

⁶⁴ 1963 yılında da Akşehir, İstanbul ve Manyas'ta yaşayan ve dini inançları sebebiyle Türkiye'de evlenemeyen 225 Rus asıllı Kozak ve Malakanın Amerika'ya göç ettikleri yönünde haberler basına yansımıştır (Bkz. "225 Malakan ve Kazak Amerika'ya Gitti", *Milliyet*, 05 Haziran 1963). Ayrıca bkz. "Evlenebilmek için Rusya'ya Göçtüler", *Milliyet*, 30 Kasım 1961.

⁶⁵ "Komünizm Propagandası Yapan 3 Malakan Yakalandı", *Milliyet*, 17 Şubat 1962.

⁶⁶ Türkdoğan, a.g.e., s. 21.

etmiştir.⁶⁷ 1898 yılında 617 ve 1899'da 2.331 olmak üzere toplam 2.948 Duhobor'un ABD'ye göç etmesi sonucunda Kars'ta sadece 650 Duhobor kalmıştı.⁶⁸

Badem'e göre bazı kaynaklarda Duhoborların 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordusuna sağladıkları hizmetten dolayı 1.500.000 ruble kazandıkları dolayısıyla içlerinden bazılarının zengin oldukları belirtilmektedir. Diğer yandan bu durum Rus askeri valisi General Frankini'nin 1879 yılına ait raporunda da teyit edilmektedir. Bu rapora göre Duhoborlar sahip oldukları sağlam arabaları sayesinde Osmanlı Rus Savaşı'nda Rus ordusuna cephe gerisinde gönüllü olarak hizmet etmişlerdir.⁶⁹ Semyenov ve Karagöz'e göre, Duhoborlar aynı savaşta Rus ordusuna 16.000 at ve 5.000.000 ruble ile destek vermişlerdir.⁷⁰ Duhoborlar ayrıca Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Türklere karşı Rus ordularına destek vermişlerdir.

Ancak Duhoborlar arasında askerlik karşıtı tutum hiçbir zaman kaybolmamıştır. Böylece 25 Haziran 1895 tarihinde Tiflis, Gence ve Kars guberniyalarında yaşayan Duhoborlar arasında kendi dini inançlarının bir gereği olarak askerlik hizmetine ve orduya araba vermeye karşı büyük bir infial meydana gelmiştir. Savaş karşıtı bu tartışmalar neticesinde resmi makamlarla anlaşamayan Duhoborlar ABD ve Kanada'ya gitmeye başlamışlardır. Söz gelimi, yukarıda vurgulandığı gibi, 1898 ve 1899 yıllarında toplam 2.948 Duhobor ABD'ye göç etmiştir. Bu göçler ilerleyen dönemde de devam ettiğinden 1901 yılının sonlarına gelindiğinde Kars'ta sadece 698 Duhobor kalmıştı. Bu tarihten sadece üç yıl önce vilayette 3.643 Duhobor bulunuyordu. Diğer yandan 1901'de vilayette bulunan Malakanların ve Subbotniklerin sayısı ise 10.319 olarak kayıtlara geçmişti.⁷¹

Malakanlar gibi geleneklerini koruyarak modern hayatın etkilerinden uzak kalmaya çalışan Duhoborların günümüzde dahi geleneksel Rus kıyafetleri giydikleri bilinmektedir.⁷² Yine tıpkı Malakanlar gibi dini görüşlerinde tutucu olan Duhoborlar et yemekten ve sigara içmekten imtina etmektedirler.⁷³ Bu bağlamda Duhoborların "dindar Malakanlar" olarak nitelendirildiğinin belirtilmesi önem arz

⁶⁷ Serbest-Demirci, *a.g.m.*, s. 2723-2724.

⁶⁸ Badem, "Rus Yönetiminde Kars", s. 125.

⁶⁹ Badem, *a.g.m.*, s. 59.

⁷⁰ Semyenov İ. Y.-Erkan Karagöz, *Sürgün Bahçesinin Solan Renkleri Molokanlar*, (çev. Ludmila Denisenko-Nahide Kıyas Gökçek), Su Yayınları, İstanbul 2009, s. 77 ve 79.

⁷¹ Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, s. 125.

⁷² Roman Lunkin-Anton Prokof, "Molokans and Dukhobors: Living Sources of Russian Protestantism", *Religion, State & Society*, Vol. XXVIII/1, s. 85.

⁷³ Orhan Türkdöğän, *Kars'ta Bir Etnik Grup*, s. 36-37.

etmektedir.⁷⁴ Malakanlarda insanlardan ve doğadan bağımsız mutlak bir Tanrı kavramı mevcutken, Duhoborlarda panteist inanç hâkimdir. Bu durum iki topluluk arasındaki en önemli teolojik farklardan birisidir. Sosyolojik açıdan ise Malakanların, Duhoborların aksine, “köylü bir tabana sahip” olduğu vurgulanmalıdır.⁷⁵

Tablo 1: Kars'ta Yaşayan Gayrimüslimler⁷⁶

Milletler	Nüfus Sayımları				
	1882	1886	1888	1897	1910
Rumlar ⁷⁷	15.105	23.525	23.894	32.593	46.085
Ermeniler	31.518	37.092	40.772	73.406	85.717
Malakanlar	5.333	6.251	6.612	12.764 ⁷⁸	-----
Duhoborlar	2.016	2.766 ⁷⁹	2.973	-----	-----
Ruslar (Ortodoks)	544	10.61	10.86	-----	-----
Ruslar (Katolik)	9	-----	-----	-----	-----
Ruslar (Diğer)	56	617	-----	-----	-----
Ruslar (Toplam)	7.958	10.695	10.671	27.856	16.469
Almanlar ⁸⁰	-----	-----	299	429	-----
Gayrimüslimler	54.578	87.370	80.610	144.802	153.456

⁷⁴ Semyenov İ. Y.-Erkan Karagöz, *a.g.e.*, s. 72.

⁷⁵ Süvari, *a.g.e.*, s. 59.

⁷⁶ 1882, 1886, 1888 ve 1910 yılı nüfus bilgileri için bkz. Badem, *Çarlık Rusya'sı Yönetiminde Kars Vilayeti*, s. 50-51, 81, 84; 1888 yılına ait istatistikler için bkz. Candan Badem, “Rus Yönetiminde Kars”, s. 52; 1897 yılı için bkz. Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 27; Badem, *Çarlık Rusya'sı Döneminde Kars Vilayeti*, s. 95.

⁷⁷ Rumların 1882 ve 1886 yıllarına ait nüfusları takribi rakamlardır.

⁷⁸ Kars'ta yaşayan Malakanlar, Duhoborlar ve Subbotnikler Rus sektantları olarak bilinmektedirler. Söz konusu bu üç grup Malakan kavramı içinde değerlendirilmektedir. Bundan dolayı bu yıla ait nüfus söz konusu üç grubu kapsamaktadır (Bkz. Kaynar-Ak, *a.g.m.*, s. 3). Ortaylı da eski inanışlı (storover) diye bilinen bu grubun halk tarafından Malakan olarak anıldığını ifade etmiştir (Bkz. Ortaylı, *a.g.m.*, s. 350). Ancak Badem, Ortaylı'nın Staroverleri, Malakanları ve Duhoborları birbirine karıştırdığını ifade etmektedir.

⁷⁹ Söz konusu yılda Kars bölgesinde yaşayan Duhoborların sayısı Semyenov ve Karagöz tarafından 3.396 olarak verilmiştir (Semyenov İ. Y.-Erkan Karagöz, *a.g.e.*, s. 77).

⁸⁰ Mevcut yazında Kars'ta yaşayan Almanların nüfusuna dair tek güvenilir istatistiki kaynak Rus Çarlığı'nda 1897 yılında yapılan nüfus sayımlarıdır. Bu satırda 1888 yılına ait yer alan rakam Kars bölgesinde yaşayan Estonların sayısını göstermektedir.

Toplam	145.412	174.044	187.028	290.654	322.169
--------	---------	---------	---------	---------	---------

Tablo 1'e bakıldığında Rus sektant gruplarından Malakanlara ve Duhoborlara ait kayıtların dikkatli bir şekilde tutulduğu görülmektedir. Gene açıklamalardan görüldüğü üzere birbirinden farklı nüfus verileri bulunmaktadır. Söz gelimi Badem 1886 yılında Duhoborların nüfusunu 2.766 olarak verirken, Semyonov Karagöz ise aynı yılda söz konusu dini topluluğun sayısının 3.396 olduğunu bildirmektedir. Diğer yandan söz konusu sektant gruplardan sayıca az olan Almanlara ait en güvenilir veriler ise 1897 nüfus sayımlarına dayanmaktadır.

Tablo 2: Kars ve Ardahan'da Bulunan Alman ve Malakan Köyleri

Şimdiki Adı	Eski Adı	Milliyet	Nüfus				
			Kur. Tr.	1886	1896	1906	1960'lar
Susuz	NovoDubovka	Malakan		669	511	492	
Meydancık	NovoPetrovka	Malakan		446	637	744	
Yalınçayır/ Akmazdam	Olşanka (Zoğrap, Zührap)	Malakan		415	575	675	993 (1960)
Yolboyu	Romanovo (Büyükzaim)	Malakan		681	931	1.038	
	Aleksandrovka (Komesor)	Malakan		422	532	560	
Dikme	Nova Mihaylovka (Olgovka)	Malakan		541	576	829	
Boğazköy	Prohladnoe (Melikköy)	Malakan		372	511	653	
Kümbetli (Gümbet)	Vladikars	Malakan	18 78	616	675	827	
(Selim ilçe merkezi)	Novo Selim	Malakan		1.069	1.225	1.834	
Sugöze	Cinceroob (Küçük)	Malakan ?		12	-	-	
Sulakyurt	Nikolayevka (Sarzep)	Malakan		437	670	919	
-	Novo Nikolayevka	Malakan		-	142	271	
Boğatepe Mescitli	Zavot NovoTroitskoye (Meçitli)	Malakan Duhobor		216	290	263	
Porsuklu Kuyucuk	Pokrovka Gorelovka (Petropavlovka)	Duhobor Duhobor		454 356	587 450	439 -	
-	Kirilovka (Golitsino)	Duhobor		476	611	-	
Şahnalar	Şpasovka	Duhobor	18 79	635	810	-	

Karahan	Terpenie (Plodorodnoye)	Duhobor	18	637	263	873
Paşacıyırı ⁸¹	Petrovka	Alman	18		86	134
			91			(1965)
Karacaören	NovoEstonka ⁸²	Alman/ Eston	18	280	352	416
			86			600
						(1960)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2'ye bakıldığında 13 köyün Malakan köyü, altı köyün Duhobor köyü iki köyün ise Alman köyü olduğu görülmektedir. Her ne kadar sadece iki adet Alman/Eston köyü kurulmuş olsa da etkisinin günümüze kadar sürdüğünü söylemek mümkündür.

Kars'a yerleştirilen gayrimüslimler bölgede özellikle tarım ve hayvancılığın gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. 1884-1913 yılları arasında ekilebilir topraklar iki, tarımda çalışan insan sayısı ise dört kat artarken; tarımda hızlı ve güçlü atlar ile ağır pulluk ilk kez kullanılmıştır. Bunlara ek olarak; bölgede tütün, pirinç, patates, ayçiçeği ve sebze yetiştirilmeye başlanması tarımda yaşanan önemli gelişmeler olmuştur. Ayrıca, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinileceği üzere, bu dönemde Kars'ta sütçülük ve peynircilik de hızla gelişmiştir.⁸³ Malakanlar Kars'ı fotoğraf, akordeon ve piyano gibi aletlerle tanıştırmışlardır.⁸⁴

Tablo 3: Rus Raporlarında Sektant Gruplar ve Ortodoks Ruslar⁸⁵

Dini Topluluk	Vasıf	Geçim Kaynakları
Duhoborlar	Hakkaniyetli, dürüst, çok çalışkan, yüksek uyum kabiliyeti, düşük eğitim düzeyi ve yüksek cemaat dayanışması	Çiftçilik ve hayvancılık
Malakanlar	Daha az çalışkan, yüksek uyum kabiliyeti, düşük suç işleme oranı	At arabacılığı, değirmencilik ve ot ticareti
Estonlar	Tembellik, alkole düşkünlük	Çiftçilik ve hizmetçilik (Eston kadınları)
Ruslar (Ortodoks)	Tembellik ve yoksulluk	Dilencilik

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

⁸¹ Bu köyde 1910 yılında 200 kişi yaşıyordu.

⁸² Aşağıda "Karacaören Köyü" başlıklı bölüme bakılabilir.

⁸³ Naci Alaybeyli, "Rus İşgali Döneminde (1878-1918) Kars", Filiz Özdem, haz., *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 97.

⁸⁴ Burcu Yılmaz, *a.g.m.*, s. 321.

⁸⁵ Yazarlar tarafından Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, s. 66 ve 76'daki bilgilere istinaden oluşturulmuştur.

3.1. Kars Alman Kolonisi

Kars'ta yaşayan Almanların geçmişi, 1817-1818 yıllarında Württemberg bölgesinden Güney Kafkasya'ya göç eden Evanjelik Alman topluluğunun ahfadından neşet eden bir grubun, Tiflis guberniyasının⁸⁶ Borçalı ve Signagi/Signahuezdlerinden gelerek 1891 yılında Kars'ın beş kilometre batısında bulunan Petrovka köyünü kurmasına dayanmaktadır.⁸⁷ Ludmila Denisenko, Kafkasya'daki Alman kolonisi Aleksanderhîlf'den gelen Lüteryen Almanların, Kars sınırına yakın bir yerde kurdukları köye dönemin Kars valisi Peter Tomiç'i onurlandırmak için Petrovka adını verdiklerini ifade etmektedir.⁸⁸ Kurulduğu dönemde 58 kişiden oluşan bir Alman göçmen topluluğu barındıran 15 hanelik köyde,⁸⁹ 1911 yılına gelindiğinde 12 aile veya 200 kişilik bir Alman topluluğu yaşamaktaydı.⁹⁰ Rus Çarlığı'nda 1897 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımına göre Kars vilayetinde 370'i erkek olmak üzere toplam 429 Alman asıllı kimse (Bkz. Tablo 1) yaşamaktaydı.⁹¹

Diğer yandan Almanlar, 1886 yılında Rakver⁹² kökenli 84 hane (300 kişi) tarafından kurulan Nova Estonka (Yeni Estonya)⁹³ köyünde yaşayan Estonlarla⁹⁴ yakın ilişki içinde olmuşlar ve geçimlerini süt ürünleri üretiminden sağlamışlardır. 1914 yılına gelindiğinde Kars Almanları Petrovka (Karacaören)

---

⁸⁶ Rusya İmparatorluğu'nda askeri valiler tarafından yönetilen vilayetler oblast olarak adlandırılırken, merkeze bağlı sivil idareciler tarafından yönetilen vilayetlere ise guberniya denirdi. Guberniyalarda Rus yasaları tam olarak uygulanırken, oblastlarda yerel adetlere de yer veren bir tür ikili hukuk sistemi geçerliydi (Badem, "Rus Yönetiminde Kars", s. 46-47).

⁸⁷ Serbest-Demirci, *a.g.m.*, s. 2724; Melkonyan, *a.g.m.*, s. 7.

⁸⁸ Denisenko, *a.g.e.*, s. 170-171.

⁸⁹ Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, s. 59.

⁹⁰ Denisenko, *a.g.e.*, s. 170-171.

⁹¹ Badem, *a.g.e.*, s. 98-99.

⁹² Estonya'nın en kuzey ucunda yer alan ve Alman tarikatları tarafından Wesenberg olarak adlandırılan kalenin eteklerinde kurulmuş bir şehir ve bu şehrin ahalisinden olan kimse.

⁹³ Denisenko, *a.g.e.*, s. 167., Kars kalesinin beş kilometre güneyinde yer alan bu köyün adı 1921 yılında Karacaviran, 1960 yılında ise Karacaören olarak değiştirilmiştir (Bkz. AarandRoos, "The Estonian Village in Turkey", *Puulikuu*, s. 6, <http://ida.aule.ee/kirjutised/2006puulikuu.pdf>, (16.02.2018).

⁹⁴ Kendi ülkelerinde Alman çiftlik sahiplerinin baskısına dayanamayan bir grup Eston, Çarlık Rusya'ya göç etmiş, Rus yönetimi ise yaklaşık 300 kişilik Eston kafilesini Kars'a göndermiştir (Bkz. Orhan Türkdoğan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi Araştırma, Teknik ve Yöntemler*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1977, s. 484-489'dan aktaran Mehmet Sait Dilek, "Atatürk Dönemi Türk-Eston İlişkileri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı VI/12, Güz 2010, s. 9 ve 13).

dışında Vladikars ve Estonka köylerinde yaşamaktaydılar.⁹⁵ Diğer yandan Badem Estonların ilkin 1885 yılında Kuzey Kafkasya'da Stavropolguberniyasına geldiklerini Mayıs 1886'da ise Kars'a gönderildiklerine işaret etmektedir. Kars'a vasıl olan bu Eston kafilesi 72 haneden oluşuyordu.⁹⁶ Görüldüğü gibi Kars'a yerleştirilen göçmenlerin hane sayıları birbirlerine yakın olmakla birlikte kaynaklarda farklılıklar göstermektedir.

Bu dönemde Vladikars ve Estonka köylerinde süt fabrikaları hayata geçiren Almanlar, birbirlerine yakın olan bu köylerde küçük bir Alman kolonisi oluşturmuşlardır. 1914 yılında Almanya Rusya'ya savaş ilân edince bölgeyi terk eden Almanların büyük bir kısmı Estonya ve Almanya'ya geri dönmüşler, bir kısmı da Azerbaycan'da bulunan Eichenfeld kolonisine gitmiştir.⁹⁷ Almanların Azerbaycan'a gidişinden sonra Nova Estonka köyünde kalan 465 Estonyalının kendilerini Ermeni olaylarının sonuçlarından korumak için Alman olarak tanıtmaları ile söz konusu köy, Alman köyü olarak anılmaya başlamıştır.⁹⁸

Kars ve Ardahan bölgesinde bulunan Malakan köyleri de bir parça Alman tarihi barındırmaktadır. Söz gelimi, 20. yüzyılın başında Kars'ın Boğatepe köyüne yerleşen Karl Kaiser Volga bölgesinden gelen bir Almandı. Karl'ın kızları

---

⁹⁵ Serbest-Demirci, *a.g.m.*, s. 2724.

⁹⁶ Badem, *a.g.e.*, s. 75-76.

⁹⁷ Alman göçmenlerin bugünkü Azerbaycan topraklarına yerleşmeleri 1818 yılında Rus Çarı'nın daveti üzerine 200 Alman ailenin Helenendorf (Göygöl) ve Annenfeld (Şemkir) adında iki koloniyi kurmalarıyla başlamıştır. Akabinde Grünfeld, Traubenfeld, Jelisavetinka, Georgsfeld, Alexejeka ve Eigenfeld adlı yerleşim yerleri hayata geçirilmiştir. Bu kolonilerde yaşayan Almanlar bağcılık, tarım ve el sanatlarıyla iştigal etmişlerdir. Yirminci yüzyılda petrol üretimine paralel olarak 1914'te Bakü'de yaşayan Almanların sayısı 4.000'e yükselmiş bulunuyordu. İkinci Dünya Savaşı'nda Azerbaycan'da yaşayan Almanların 23.000'i Sibiry'a ve Orta Asya'ya sürülmüşlerdir. Almanların Azerbaycan'da yerleştikleri bu kolonilerde 2007 yılında Helenendorf'ta yaşayan Viktor Klein'in ölümünden sonra hiçbir Alman kalmamıştır. Ancak Azerbaycan'ın diğer yerlerinde önemli bir kısmı Almacaya yeterince vakıf olmayan toplam 500 civarında Alman asıllı insan yaşamaktadır. 1897-2006 yılları arasında Azerbaycan'da yaşayan Almanların sayısı aşağıdaki şekildedir: 1897: 6.624, 1926: 13.149, 1939: 23.133, 1959: 1.492, 1970:1.361, 1979:1.048, 1989:748 ve 2006: 500 (Azerbaycan'da yaşayan Alman azınlık için ayrıntılı olarak bkz. *Deutsche Minderheitenstellsichvor*, Bundesministerium des Innern, 2. Überarbeitete Auflage, 2017, s.19-21, https://www.koschyk.de/wp-content/uploads/2017/09/BMI_Minderheiten_2017-PDF.pdf, (12.04.2018). Ayrıca bkz. Reitenbach, *a.g.m.*, s. 81-103).

⁹⁸ Denisenko, *a.g.e.*, s. 174.

Türklerle evlenmişler ve peynir üretimiyle geçinen bu aile daha sonra Koçulu soyadını alarak gittikçe Türkleşmiştir.⁹⁹

3.2. Karacaören Köyü

Paulinenhof (Almanca), Nemis köy (Alman köyü), Karacaviran ve Karacaören adlarını almış olan bu köy başlangıçta her ne kadar bir Eston köyü olarak kurulmuşsa da Denisenko'nun ifade ettiği gibi özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman köyü olarak tanınmıştır.¹⁰⁰ Denisenko'nun da belirttiği üzere bu köyün Alman köyü olarak tanınmasının faydacı nedenlerden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Çünkü burada yaşayan ahali Federal Almanya gibi güçlü bir devletin koruyuculuğunu kazanmak için kendilerini Alman olarak tanıtmakta bir sakınca görmemiş olabilirler. Yukarıda vurgulandığı gibi Estonya'dan gelen göçmenler orada Alman toprak sahiplerinin çiftliklerinde çalıştıklarından Almancaya vakıf ve Alman kültürünün etkisinde bulunuyorlardı. Söz konusu Estonlar her ne kadar Estonluklarının farkında olsalar da Almanca konuştuklarından dolayı çevredeki insanlar tarafından Alman olarak adlandırılmışlardır. Bu değerlendirmeler ışığında Albuk ailesinin bazı kaynaklarda neden Eston değil de Alman aile olarak ele alındığı daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Nitekim bu çift kimlikli durumdan dolayı 2008 yılında çıkan bazı haberlerde Karacaören köyü ve Albuk ailesi Eston köyü ve Kars'ın son Estonları olarak tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak bu çalışmada Karacaören yukarıda dile getirilen nedenlerden dolayı Alman köyü olarak ele alınmıştır.

Diğer yandan Peter Alford Andrews Estonların 1886'dan itibaren Almanca konuşan Malakanlarla birlikte yaşadıklarını yazmaktadır. Ayrıca Andrews burada yaşayan Estonlardan bir grubun 1972'de Almanya'ya işçi olarak gittiğinin altını çizmektedir. Andrews, köyün söz konusu yılda 300 Eston tarafından kurulduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Andrews'in Türkdoğan'a dayanarak verdiği malumata göre 1975 yılında köyde 40-50 kişiden oluşan sekiz aile yaşamaktaydı.¹⁰¹ Bu köyde 1888'de 74 hanede 299 kişi yaşıyordu. Yani her hane ortalama dört kişiden oluşuyordu. Orhan Türkdoğan 1970 nüfus sayımına göre 84 hanelik Karacaören'in 14 hanesinin Estonlara ait mahalleyi oluşturduğunu belirtmektedir.

3.3. Geçim Kaynakları

Kars'ta süt ve süt ürünleri üretimiyle uğraşan Almanlar, gravyer peynirin bölgeye tanıtılmasında önemli pay sahibi olmuşlardır. Ayrıca Malakanlar, Estonyalılar ve Almanların bölgeye gelişinden sonra aslen İsviçre'nin Alp

⁹⁹ Bu ailenin ayrıntılı hikayesi için bkz. Reitenbach, *a.g.m.*, s.171-177.

¹⁰⁰ Denisenko, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁰¹ Andrews, *a.g.e.*, s.151.

Dağları'na ait bir sığır ırkı olan Montofon (Zavot/Malakan) inekleri Kars bölgesinde yetiştirilmeye başlanmıştır.¹⁰² Almanlar ve Estonlar sığır sahipleri olmalarının yanı sıra domuz ve koyun gibi küçükbaş hayvanlar da yetiştirmişlerdir. Hemen bütün üyelerinin çok iyi birer avcı oldukları ifade edilen bu topluluğun çok güzel kürk terbiye ettiği bilinmektedir.¹⁰³ Topluluğun kadın üyeleri ise özellikle halı dokumacılığı alanında temayüz etmiş bulunuyorlardı.¹⁰⁴

1900'lerin başından itibaren Kars'ta yağ ve peynir imalathaneleri açan Ruslar, İsviçreli ve Alman peynir üreticilerinin daha kaliteli ve verimli üretim yapmalarına önayak olmuşlardır. 1901 yılında Kars'ın Malaya Vorontsovka (İncesu) köyü ahalisinden on hane bir araya gelerek bugünkü Boğatepe köyünün Bazarlık adlı hazine arazisinde bir zavot kurmuştur. 1901 yılında Kars'a gelen ve daha sonra ailesini de yanına alan David Moser'in bölgedeki en önemli gravyer üreticilerinden biri olduğu belirtilmektedir. Moser, Malakanlardan süt satın alarak işlerini genişletmiş ancak 1917 devriminden sonra ticaretini daha fazla sürdüremediğinden Kars'ı terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁵

Günümüzde, Kars şehir merkezine 40 km uzaklıkta bulunan Boğatepe köyünde söz konusu mandıranın restore edilmesiyle bir Peynir Müzesi vücuda getirilmiştir. 2011 yılında kurulan ve Birleşmiş Milletler Örgütü Kalkınma Programı tarafından desteklenen Boğatepe Peynir Müzesi, aynı zamanda Türkiye'nin ilk çevre müzesi olma özelliğine sahiptir.¹⁰⁶ Yine Malaya Vorontsovka köyü sakinleri tarafından Ardahan'ın Suludüz mevkiinde kurulan mandırada 1904 yılında 54 işçi ile 17,6 ton peynir ve 5,7 ton yağ üretilmiştir. 1907 yılında ise Kars vilayetindeki dokuz büyük mandırada 36 tondan fazla tereyağı ve 87 tondan fazla peynir üretilmiştir. 1910 yılına ait bir rapora göre vilayetteki büyük mandıraların sayısı 24'e ulaşmıştı.¹⁰⁷ 1917 yılında Ortodoks Ruslar ve İsviçreli Almanların, 1920'lerin başlarında ise Rumların, Ermenilerin ve Malakanların bölgeyi terk etmeleri neticesinde Kars'ta gravyer üretimi Borçalı'dan gelen Karapapaklar tarafından sürdürülmüştür.¹⁰⁸

---

¹⁰² Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 37.

¹⁰³ Denisenko, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁰⁴ Orhan Türkdoğan, "Türkiye'de Etnik Yerleşim ve Kars", *Milliyet*, 14 Temmuz 1975.

¹⁰⁵ Denisenko, *a.g.e.*, s. 299.

¹⁰⁶ "Türkiye'nin İlk Ekolojik Müzesi Kars'ta", *Milliyet*, 18 Nisan 2014; Akça-Kıyanç, *a.g.m.*, s. 37.

¹⁰⁷ Badem, "Rus Yönetiminde Kars", s. 55-56.

¹⁰⁸ Badem, *a.g.m.*, s. 68.

3.4. Toplumsal Hayat

Kars'ta yaşayan Almanlar genellikle ya Hristiyan topluluklarla ya da Müslüman ahaliden kişilerle evlenmişlerdir.¹⁰⁹ Örneğin, Petrovka köyünden EmiliaKaiser, Kars ve Ardahan'ın sayılı zenginlerinden Semistan Koçulu ile evlendikten sonra Müslüman olarak Emine adını almış ve 1984 yılında hayatını kaybetmiştir. Emilia Kaiser'in kardeşi Sofya da Koçululara gelin gittiğinden Müslümanlığı kabul etmiştir. Diğer yandan Emilia'nın kız kardeşleri olan Lidya, Senta ve Anna Maria (Kevser) da Türklerle evlenmişlerdir.¹¹⁰ Kars'ın Paşaçayırı köyünde (Petrovka Köyü)- bu köy günümüzde aynı adla anılan bir mahalledir- "Alman Evi" (Deutsches Haus) olarak bilinen tek katlı müstakil bir bina yer almaktadır. Württembergli Alman bir din adamı olan Pfeiffer tarafından 1910 yılında yaptırılan söz konusu bina, Birinci Dünya Savaşı'na kadar hem okul hem de ibadethane olarak işlev görmüştür. Almanların Kars'tan göç etmesinden sonra Şükrü Tekel ailesi tarafından satın alınan bu ev, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Dr. Eckart Cuntz'un girişimleri neticesinde 2010 yılında Robert Bosch ve Daimler Mercedes gibi Alman firmalarının desteği ile kısmen onarılmıştır.¹¹¹ Kars Alman Fahri Konsolosu Yılmaz Kuskay'ın bildirdiğine göre, bu kısmi tadilata rağmen evin iç duvarlarındaki yazıların ve süslemelerin de acilen elden geçirilmesi gerekmektedir.¹¹²

Genelde sadece dini içerikli koro müziğine yatkın olan Malakanlar ve Duhoborların aksine Almanlar dans müziklerini de sevmişler ve eğlencelerinde keman ve akordeon gibi müzik aletlerini kullanmışlardır. Bunun yanı sıra, Kars'taki diğer gayrimüslimlerden farklı olarak Rus ordusunda görev alan Almanlar zaman zaman Rus çarları tarafından taltif edilmişlerdir. Örneğin Çar II. Nikola 1916 yılında Kars'a geldiği vakit Almanlar Gyorgi kahramanlık nişanı ile ödüllendirilmişlerdir.¹¹³

Diğer yandan Azerbaycan'daki Alman kolonisinde işletmelere sahip olan Vohrer ailesinin Kars ile sıkı ticari ilişkileri bulunuyordu. Örneğin, 1870 yılında Yelizavetpol'da bir aile şirketi kuran Christoff Vohrer ve oğulları 1914 yılında 350.000 litre şarap satmıştır. Söz konusu şirket bünyesinde, çeşitli içki imalathaneleri (konyak fabrikaları, bir alkol damıtma fabrikası ve bir bira

---

¹⁰⁹Andrews, *a.g.e.*, s. 208.

¹¹⁰Denisenko, *a.g.e.*, s. 173.

¹¹¹Denisenko, *a.g.e.*, s. 171-172; "Mercedes Benz Kars'taki Tarihi Alman Evini Restore Ettirdi", *Doğan Haber Ajansı*, 9 Aralık 2010.

¹¹²Güsten, *a.g.m.*

¹¹³Denisenko, *a.g.e.*, s. 176-177.

fabrikası), bir su değirmeni ve bir at üretme çiftliği barındırmaktaydı.¹¹⁴ 1892 yılından itibaren Vohrer Kardeşler olarak tanınan bu şirketin, 1913 yılına gelindiğinde Gence, Tiflis, Bakü, Batum, Aşkabat, Merv, Aleksandropol, Tomsk, Krasnovodsk ve Kars'ta birer şubesi bulunmaktaydı.¹¹⁵

4. YIRMİNCİ YÜZYILDA KARS ALMANLARI

Yukarıda dile getirildiği üzere Kars'ın Rus idaresinde olduğu dönemde her ne kadar bu şehirde küçük ve etkili bir Alman göçmen grubu bulunmuş olsa da 1970'li yıllarda Karacaören köyünde yaşayan Albuk ailesi dışında Almanların hepsinin Federal Almanya'ya göç etmesi neticesinde günümüzde Kars'ta sadece Albuk ailesinin son temsilcisi olan August ve kardeşi Petro yaşamaktadır. August'un iki küçük çocuğu da bu Alman nüfusa dâhildir. Bu bölümde 2000'li yılların ikinci yarısında hem Türk basınında hem de Alman basınında sıkça gündeme gelen Karacaören köyünde yaşayan August Albuk ve ailesinin mevcut durumu ve karşılaşmış oldukları sorunlar masaya yatırılacaktır.

4.1. Albuk Ailesi

Kars merkeze bağlı Karacaören köyünde yaşayan Alman Albuk ailesinin ¹¹⁶hayatı, yazın bölümünde belirtildiği üzere, iki kez TRT programlarına konu edilmiştir. Albuk ailesi, ilk olarak 1988 yılında TRT'de yayımlanan "Barış Manço ile Dere Tepe Türkiye" adlı gezi programının Kars'ı konu edinen ikinci bölümünde ele alınmıştır.¹¹⁷ Söz konusu programda Frederik ve Olga Albuk çifti ile yapılan kısa söyleşide, Albuk ailesinin Saksonya bölgesinden gelen atalarının yaklaşık bir asır önce Kars'a yerleştikleri ifade edilmektedir. Frederik Albuk, Almanya'ya dönmek isteyip istemediği yönündeki soruya Kars'taki yaşantısından memnun olduğu şeklinde bir cevap vermiştir.

¹¹⁴RustamAlasgarov, "German Colonies in Azerbaijan", *Visions of Azerbaijan*, Mart-Nisan 2011, <http://www.visions.az/en/news/276/d41b8656/>, (16.02.2018).

¹¹⁵ Lale Yalçın-Heckmann, *The Return of Private Property, Rural Life after Agrarian Reform in the Republic of Azerbaijan*, LIT Verlag, Berlin 2010, s. 38.

¹¹⁶Bu bölümde yer verilen televizyon programı ve belgeselin yanı sıra birçok gazete haberinde Albuk ailesinin Alman olduğunun ifade edilmesine rağmen (Bkz. "Karslı Alman Göçmen de Dertli", *Cumhuriyet*, 3 Eylül 2014; "Kars'a Sevdalı Bir Alman", *Akşam*, 11 Ocak 2015), 2018 yılına ait bazı köşe yazıları, gazete haberleri ve belgesellerde bu ailenin Eston olduğu vurgulanmaktadır (Bkz. "Kars'ın Son Estonyalı", *Hürriyet*, 15 Nisan 2018; Deniz Zeyrek, "300 Estonyalı...", *Hürriyet*, 24 Mart 2018; *Hürriyet* Sunar: Bir Doğu Ekspresi Filmi).

¹¹⁷ Barış Manço ile Dere Tepe Türkiye (Kars/1988).

TRT tarafından hazırlanan “Tarihin Emanetleri Karşılı Almanlar”¹¹⁸ adlı belgeselde, Karacaören köyünün ataları tarafından kurulduğunu vurgulayan Alman asıllı Türk vatandaşı Agust Albuk, dedesinin Birinci Dünya Savaşı’nda Türk ordusu için at arabasıyla cepheye mühimmat taşıdığını ifade etmektedir. Ailesinde babasından sonra Almanca konuşulmadığını ve kendisinin biraz Almancası olduğunu belirten August, köyde yaşayan Almanlardan bir kısmının 1960’lı yılların başlarında tıpkı Türk işçileri gibi çalışmak amacıyla Almanya’ya göç ettiğini son amcasının ise 1982 yılında Almanya’ya gittiğini ifade etmiştir. Babası Frederik’in vasiyeti üzerine Türkiye’yi terk etmek istemeyen annesi Olga’nın 2011 yılında vefat ettiğini belirtilen Albuk, Laz kökenli Erzurumlu eşi Yedigâr Hanım ile ikinci evliliğini yapmıştır. On bir yaşındaki kızı Melisa’nın vaftiz edildiğini, dört yaşındaki oğlu Bünyamin’in ise vaftiz edileceğini belirten August, çocuklarının 18 yaşına geldiklerinde annelerinin ve babalarının etkisi altında kalmadan kendi dinlerini kendilerinin seçeceklerini ifade etmiştir. Diğer yandan August’un kendisi gibi Hristiyan olan kız kardeşi Kanida, bir Türk ile evlenerek Turhal soyadını almıştır.¹¹⁹ Albuk ailesinin Karacaören köyünü terk etmemesinde göçe karşı olan Frederik Albuk önemli bir rol oynamıştır. Frederik, Türkiye’ye olan bağlılığını oğulları August ve Petro’ya “Burada doğduk, büyüdük, yaşadık ve sevdik, burada ölmek istiyorum.” cümlesiyle ifade etmiştir.¹²⁰

Yukarıda sözü edilen TRT belgeseline göre August’un babası ve dedesinin hayatta oldukları dönemde ailenin ekonomik durumunun iyi olduğu ancak daha sonra ciddi maddi sıkıntılarla karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Kazancının asgari ücretin altında olduğunu ifade eden August kalifiye bir eleman olmasına rağmen bölgede hâkim olan işsizlikten derinden etkilendiğini dile getirmektedir. August, Kars’tan ayrılmayı pek düşünmese de böyle bir şeyin ancak işçi olarak Almanya’ya gitmesi halinde söz konusu olabileceğini belirtmiştir. Mayıs 2013’te aşırı yağışlar yüzünden evi yıkılan Albuk ailesi, kendilerinin yardımına koşan Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Eberhard Pohl ve eşini çadırda ağırlamak zorunda kalmıştır.¹²¹ Diğer yandan August 2015 yılında kendisiyle yapılan bir mülakatta Kars Belediyesinde çalışmaya başladığını ve düzenli aylığa kavuştuğunu belirtmiştir.¹²²

¹¹⁸ Tarihin Emanetleri; Karşılı Almanlar.

¹¹⁹ Tarihin Emanetleri; Karşılı Almanlar.

¹²⁰ Güsten, “Man sprach deutsch”. Bu konuda ayrıca bkz. Güsten, “Die Maer vom Paulinenhof”.

¹²¹ “Evim Yıkılınca Ortada Kaldık”, *Doğan Haber Ajansı*, 22 Haziran 2013.

¹²² “Kars’a Sevdalı Bir Alman”.

Karacaören köyünde Alman olarak sadece Albuik ailesi kaldığı için anadilleri olan Almancayı tamamen unutmuşlardır. Bu aileyi geçmişe bağlayan sadece Hıristiyan inancıdır. Esasında aile son yıllarda dini açıdan dışlanmayı kanıksamış durumdadır. Köyde bulunan tek kilise yıllar önce kapatılmış ve okul olarak kullanılmaya başlamıştır. Daha sonra da kapısına tamamen kilit vurulmuştur. Bu yüzden Albuik ailesi dini ayinlerini evlerinde yerine getirmektedir. Hatta August çocuklarını kendisi vaftiz etmiştir. Dahası August son yıllarda inancının kendisine iş bulmada sorun çıkardığını dile getirmiştir. August'un ifadesine göre, bir işveren kimliğindeki din hanesinde Hıristiyan ibaresini gördüğünde onu istihdam etmekten vazgeçmektedir.¹²³

4.2. Alman Mezarlığı

Karacaören köyü sakinlerinden August'un karşılaştığı önemli sorunların başında tüm Türkiye'de nev-i şahsına münhasır olan tek Alman mezarlığının varlığının tehdit altında olması gelmektedir. August gazetelere ve televizyonlara vermiş olduğu mülakatlarda Kars Şeker Fabrikasının hemen yanı başında yer alan ve içinde takriben 150-200 mevtaya ait kabrin bulunduğu Alman mezarlığının adeta hayvanların otlak yeri haline geldiğini ve mezarlığın yok olma tehlikesi geçirdiğini ifade ederek yetkililerden yardım talep etmiştir.¹²⁴ 1877 yılında kurulan bu mezarlıkta August ve kardeşi Petro'nun ebebeynleri olan Frederik (1997) ve Olga (2011) Albuik'un mezarları bulunmaktadır. Mezarlık yakınlarına yapılan bir hastane inşaatı vesilesiyle mezarlığı çeviren çitlerin sökülmesi yüzünden Albuik kardeşler özellikle anneleri Olga'nın 2011 yılında vefat etmesinden sonra adeta bu mezarlıkta nöbet tutmaya başlamışlardır. Diğer yandan Susanne Güsten'in verdiği bilgiye göre Kars Belediyesi sözcüsü Mürsel Avanas en kısa zamanda mezarlığın tekrar çitlerle çevrileceğini söylemiştir.¹²⁵

5. SONUÇ

Kars Almanlarının kaderi, 19. yüzyılda Amasya, Eskişehir ve Menderes havzası gibi şehir ve bölgelere göç eden soydaşlarından farklı bir mecra izlemiştir. Bu farklılığın temel nedeni, söz konusu Alman toplumunun bölgeye Rus işgali döneminde yerleşmiş olmasıdır. Yukarıda ortaya konduğu üzere, Almanların Kars'ta Rus vatandaşı olarak başlayan serüvenleri -bölgenin 3 Mart 1918 tarihinde tekrar Türk topraklarına katılmasının ardından- Birinci Dünya Savaşı döneminde göçmenlerin önemli bir kısmının Azerbaycan ve Rusya'ya dönmesi neticesinde

¹²³Güsten, "Man sprach deutsch".

¹²⁴"Türkiye'de Yaşamak Güzel Ama Ölmek Kötü", *Doğu Kültür Gazetesi*, 22 Ekim 2011.

¹²⁵Güsten, "Deutscher Friedhof in Osttürkei".

yeni bir evreye girmiştir. Cumhuriyet döneminde ise 1970'lerde Karacaören köyünde yaşayan son Almanların da Federal Almanya'ya göç etmeleriyle birlikte artık Kars'ta bir Alman topluluğundan söz edilemez olmuştur.

Rus idaresi altında Kars ve çevresi, söz konusu Almanların yanı sıra bu etnik toplulukla yakın ilişkiler içinde bulunmuş olan Malakanlar ve Duhoborlar gibi Rus sektantlarına da ev sahipliği yapmıştır. Yapılan çözümlemede ortaya konduğu gibi bu coğrafya Rus yönetiminde etnik çeşitliliği yüksek bir bölge olmuştur. Kars'ta yaşayan Almanlar, Duhoborlar ve Malakanlar şehirde tarım ve hayvancılığın gelişmesine önemli katkılar sunmuşlardır. Özellikle bu etnik gruplar Kars bölgesinde süt ve süt ürünleri üretiminde kullanmış oldukları yeni tekniklerle çığır açmışlardır. Kars bölgesinde yaşayan Malakanlar, Duhoborlar ve Almanlar ilk olarak bu çalışmada başlı başına bir araştırma konusu olarak karşılaştırmalı bir perspektiften ele alınmıştır.

Ayrıca bu makale Kars'ta yaşayan Almanlar ve Estonlar söz konusu olduğunda hüküm süren ciddi kavram karmaşasının aşılmasına katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Kavram karmaşasının birinci nedeni, Kars'a göç eden Estonların Alman dili, kültürü ve inancından derinden etkilenmiş olmalarıdır. Hatta yukarıda yapılan çözümleme çerçevesinde Malakanların ve Duhoborların dini inançlarına vicdani retçiliğin yerleşmesinde Almanya'dan gelerek Baltık bölgesine yerleşen Menonit tarikatına mensup olan kimselerin askerlik karşıtı tutumlarının önemli bir rol oynadığı ileri sürülebilir. İşte Estonların Alman kültüründen derinden etkilenmiş olmalarından dolayı Karacaören köyünde yaşayan Albuk ailesi kendisini kâh Alman kâh Eston olarak tanımlamaktadır. Kavram karmaşasının ikinci nedeni ise, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Almanlar Kars'ı terk ettikleri için geride kalan Estonlar 1915 olaylarının olumsuz etkilerinden korunmak ve Federal Almanya'nın desteğini sağlamak amacıyla kendilerini Alman olarak tanıtmaya başlamışlardır.

Bu makale 20. yüzyılda Kars'ta yaşayan Albuk ailesinin geçmişine sistemli bir şekilde ışık tutan öncü çalışma olmayı amaçlaması bakımından önemlidir. Kars'ta yaşayan son Alman ailenin geçmişi ve günümüzdeki yaşantısı dikkatle incelendiğinde, mevcut ekonomik sorunlar aşıldığı takdirde bu ailenin hayatını Türkiye'de idame ettirmesinin önünde ciddi bir engelin bulunmadığı söylenebilir. Nitekim bu aile üyeleri Kars'a olan bağlılıklarını her fırsatta dile getirmiş ve getirmektedirler. Sonuçta 19. ve 20. yüzyıllarda Kars'a farklı tarihsel şartlar altında ve Rus idaresi döneminde yerleşen Almanlar Anadolu coğrafyasının farklı kültürlerle ev sahipliği etme özelliğinin bir gereği olarak tarihe geçmişlerdir. Buna karşılık 1980'lerden sonra Antalya ve Alanya bölgesine yerleşen Alman kökenli göçmenler ise Anadolu'daki çok kültürlüğün önemli bir yapı taşı konumunda

bulunmaktalar ve Türk-Alman ilişkilerinin insani boyutu bağlamında önemli bir rol oynamaktadırlar.

KAYNAKÇA

Akça, Bayram- Kıyanç, Sinan, “Malakanlar’ın Anadolu’daki İzleri”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, XVIII/39, Bahar 2017, s. 22-43.

Alaettinoğlu, Julia, “Arbeit und Leben deutscher Migranten in der Türkei: Beispiel Alanya/Antalya”, Erol Esen-Burak Gümüş, der., *Deutschland und die Türkei Aktuelle Aspekte Deutsch-Türkischer Wissenschaftskooperation*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2012, s. 189-196.

Alasgarov, Rustam, “German Colonies in Azerbaijan”, *Visions of Azerbaijan*, Mart-Nisan 2011, <http://www.visions.az/en/news/276/d41b8656/>, (16.02.2018).

Alaybeyli, Naci, “Rus İşgali Döneminde (1878-1918) Kars”, Filiz Özdem, haz., *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Alp, Alper, “Kars Tarihi Bakımından Bir Kaynak Olarak Vilayet Gazetesi Kars”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XVI/1, Nisan 2012, s. 89-102.

Andrews, Peter Alfrod, *Türkiye’de Etnik Gruplar*, (çev. Mustafa Küpüşoğlu), ANT Yayınları, İstanbul 1992.

Arslanoğlu, Cemender, *Doksanüç Harbinden Sonra (1878-1918) Kırk Yıllık Kara Günlerde Kars’ımız*, Posoflular Dayanışma, Yardımlaşma ve Kültür Derneği Yayınları, 1987.

Aslan, Yavuz, “Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 18, 2001, s. 275-307.

Aslan, Yavuz-Boy, Arzu, “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars’ta Eğitim ve Eğitim Kurumları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 59, 2017, s. 547-576.

Aykutalp, Aykut, “Türkiye’de Nüfus ve Etnisite Politikalarını Kars Malakanları Üzerinden Okumak”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, Güz 2015, s.17-31.

Badem, Canan, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2010.

Badem, Candan, “Rus Yönetiminde Kars ve Kars’ta Peynir Üretimi (1878-1918)”, Ozan Torun, ed., *Alplerden Kafkaslara Kars Peynirciliğinin 150 Yıllık Tarihi*, Tarih Vakfı, Ankara, s. 44-71.

Bilgin, Mehmet, *Teşkilat-ı Mahsusa’nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

Breyfogle, Nicholas B., *Heretics and Colonizers: Forging Russia's Empire in the South Caucasus*, Cornell University Press, New York 2005.

Brüggemann, Karsten, “Kleine Geschichte der Baltischen Staaten”, *Aus politik und Zeitgeschichte*, Estland, Lettland, Litauen, , 67. Jahrgang, 8/2017, 20 Februar 2017, s. 09-15.

Dayı, S. Esin, *Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 1997.

Dayı, S. Esin Derinsu, “Milli Mücadele’de Elviye-i Selase/Üç Sancak Meselesi (Kars, Ardahan, Batum)”, *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı- XI, 81, Temmuz-Aralık 2015.

Denisenko, Ludmila, *Böyle Bir Kars*, Heyamola Yayınları, İstanbul Ekim 2011.

Denisenko,Ludmila, “Kafkasya’nın Ruslaştırılması ve Malakanlar”, *Toplumsal Tarih*, 187, Temmuz 2009, s. 60-65.

Deutsche Minderheiten stellen sich vor, Bundesministerium des Innern, 2. Überarbeitete Auflage, 2017, s. 19-21, https://www.koschyk.de/wp-content/uploads/2017/09/BMI_Minderheiten_2017-PDF.pdf, (12.04.2018).

Dilek, Mehmet Sait, “Atatürk Dönemi Türk-Eston İlişkileri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/12, Güz 2010, s. 5-29.

Gallmeister, Michael, “Die Entwicklung deutsch baltisches Kulturerbe im Baltikum 17.-20. Jahrhunderts”, *Scientific Journal of LatviaUniversity of AgricultureLandscape Architecture and Art*, VII/7, 2015, s.75-79.

Güsten,Susanne, “Deutscher Friedhof in Osttürkei wird zur Viehweide”,*Der Tagesspiegel*, <https://www.tagesspiegel.de/politik/historisches-deutscher-friedhof-in-osttuerkei-wird-zur-viehweide/5896140.html>, (12.04.2018).

Güsten,Susanne, “Die Maer vom Paulinenhof”, *Der Tagesspiegel*, <https://www.tagesspiegel.de/politik/tuerkei-die-maer-vom-paulinenhof/1565936.html>,(12.04.2018).

Güsten,Susanne, “Man sprach deutsch, der Paulinenhof in der Türkei”, *Der Tagesspiegel*, http://www.deutschlandfunk.de/man-sprach-deutsch.795.de.html?dram:article_id=118239, (12.04.2018).

Kaynar, Mete Kaan-Ak, Gökhan, “19. Yüzyılda Çokkültürlü İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçişte Sürgün ve Göç: Malakanlar Örneği”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, X/2, 2015, s. 1-22.

Kırzioğlu, M. Fahreddin, “Kars”, *İslam Ansiklopedisi*, 59. Cüz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953, s. 360-363.

Kopuzlu, Nusret, “Bir Kitap: Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti”, *Bizim Ahıska*, 19, Yaz 2010.

Kopuzlu, Nusret, “Bir Kitap: Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti II”, *Bizim Ahıska*, 20, Sonbahar 2010.

Köse, Mürsel, “Böyle Bir Kars Yahut Böyle Bir Yazar!”, *Bizim Ahıska*, 29, Kış 2013.

Lunkin, Roman-Prokof, Anton, “Molokans and Dukhobors: Living Sources of Russian Protestantism”, *Religion, State & Society*, XXVIII/1, s. 85-92.

Melkonyan, A. A., “From the History of the Kars Oblast (1878-1918)”, *Fundamental Armenology*, 2, 2015.

Ortaylı, İlber, “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, 1978, s. 343-362.

Öğün, Tuncay, “Turan Yolunda Bir Serap: Çoruh Vadisi Harekâtının ve Ardahan Baskınının Osmanlı Basınındaki Yansıması”, *Yeni Türkiye*, XXI/73, 2015, s. 806-820.

“Österreichische Landsmannschaft, Soweit die deutsche Sprachereicht”, <http://www.oelm.at/deutsche-volksgruppen/rusland/>, (12.04.2018).

Reitenbach, Edgar, “Zusammengefasste, überarbeitete Neuauflage der Triologie “Vom Kaukasus nach Kasachstan” mit einem Addendum zu den Deutschen in Kars”, M. Florian Hertsch-Mutlu Er, ed., *Deutsche im Kaukasus*, Verlag Dr. Kovac, Hamburg 2017.

Roos, Aarand, “The Estonian Village in Turkey”, *Puolikuu*, <http://ida.aule.ee/kirjutised/2006puolikuu.pdf>, (16.02.2018), s. 5-7.

Semyenov, İvan. Y. -Karagöz, Erkan, *Sürgün Bahçesinin Solan Renkleri Molokanlar*, (çev. Ludmila Denisenko-Nahide Kıyas Gökçek), Su Yayınları, İstanbul 2009.

Serbest, Bürkan-Demirci, N. Savaş, “Kars ve Çevresinde Rus Yönetimi (Karskaya Oblast 1878-1917)”, 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 2007, s. 2715-2734.

Süvari, Çakır Ceyhan, *Malakanlar Rus Köylü Hareketlerinden Günümüze Malakan İnanç*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2013.

Türkdoğan, Orhan, *Kars'ta Bir Etnik Grup Malakanların Toplumsal Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

Türkdoğan, Orhan, *Malakanların Toplumsal Yapısı: Kars İlinin Üç Köyünde Bir Rus Etnik Grubunun Sosyo-Ekonomik Araştırması (1877-1962)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1971.

Ural, Selçuk-Orat, Jülide Akyüz-Arslan, Nebahat Oran-Bingöl, Akın-Tüysüz, Ş. Cem, *Kars Tarihi, Geçmişten Cumhuriyete*, T. C. Kafkas Üniversitesi Yayınları, Kars 2011.

Valehoğlu, Fahri, “1828-1829 Türk-Rus Savaşları ve Acı Sonuçları”, *Bizim Ahıska*, IV/10, Bahar 2008, s. 28-31.

Yalçın-Heckmann, Lale, *The Return of Private Property, Rural Life after Agrarian Reform in the Republic of Azerbaijan*, LIT Verlag, Berlin 2010.

Yılmaz, Burcu, “Kars: ‘Kar’ın Çarın Mirası ile Dans Ettiği Kent”, Filiz Özdem, haz., *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 301-328.

Gazete Arşivleri

“Evim Yıkılınca Ortada Kaldık”, *Doğan Haber Ajansı*, 22 Haziran 2013,

“Evlenebilmek için Rusya’ya Göçtüler”, *Milliyet*, 30 Kasım 1961.

“Kars’a Sevdalı Bir Alman”, *Akşam*, 11 Ocak 2015.

“Kars’ın Son Estonyalı”, *Hürriyet*, 15 Nisan 2018.

“Karlı Alman Göçmen de Dertli”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 2014.

“Komünizm Propagandası Yapan 3 Malakan Yakalandı”, *Milliyet*, 17 Şubat 1962.

“Mercedes Benz Kars’taki Tarihi Alman Evini Restore Ettirdi”, *Doğan Haber Ajansı*, 9 Aralık 2010.

“Orada, Bir Mucize Köy Var Uzakta”, *Hürriyet*, 24 Haziran 2017.

“Türkiye’de Yaşamak Güzel Ama Ölmek Kötü”, *Doğu Kültür Gazetesi*, 22 Ekim 2011.

“Türkiye’nin İlk Ekolojik Müzesi Kars’ta”, *Milliyet*, 18 Nisan 2014.

“225 Malakan ve Kazak Amerika’ya Gitti”, *Milliyet*, 05 Haziran 1963.

TV Programları ve Belgeseller

Barış Manço ile Dere Tepe Türkiye (Kars/1988),
<https://www.youtube.com/watch?v=jzJF06G16Is>, (26.04.2018).

Hürriyet Sunar: Bir Doğu Ekspresi Filmi, 20 Mart 2018,
<https://www.youtube.com/watch?v=UqULEf2z0JI>, (07.05.2018).

Kars’ın Solan Rengi Molakanlar (2008),
<https://www.youtube.com/watch?v=byeVqFAH9QU>, (26.04.2018).

Tarihin Emanetleri; Malakanlar/TRT Belgesel, 18 Eylül 2015,
<https://www.youtube.com/watch?v=40BntVCQxWQ>, (26.04.2018).

Tarihin Emanetleri; Karlı Almanlar / TRT Belgesel, 17 Eylül 2015,
<https://www.youtube.com/watch?v=e9J5LzSh9NM>, (26.04.2018).

